

ARTYKUŁY I MATERIAŁY

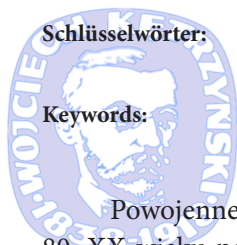
Rafał Panfil

DZIEJE BADAŃ NAD RAPORTEM WULFSTANA ORAZ PRÓBY LOKALIZACJI TRUSO W LATACH 1599–1873

Słowa kluczowe: Historia nauki, staroangielski Orosjusz, sprawozdanie Wulfstana, Truso, Prusy

Schlüsselwörter: Wissenschaftsgeschichte, altenglischer Orosius, Bericht von Wulfstan, Truso, Preußen

Keywords: History of Science, Old English Orosius, Wulfstan's report, Truso, Prussia

INSTITUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

Powojenne polskie badania archeologiczne prowadzone od początku lat 80. XX wieku pod kierownictwem elbląskiego archeologa Marka Jagodzińskiego doprowadziły do odkrycia koło miejscowości Janów Pomorski gm. Elbląg¹ pozostałości rozległej wczesnośredniowiecznej osady rzemieślniczo-handlowej i portu położonego na dawnym pograniczu słowiańsko-pruskim/estyjskim, datowanej obecnie na VII–XI wiek i identyfikowanej z poszukiwanym od stuleci Truso². Okres ponad trzydziestu lat od dokonania tego ważnego odkrycia wydaje się być dość krótki w stosunku do faktu, że o istnieniu we wczesnym średniowieczu osady Truso dowiedziano się już pod koniec XVI wieku. Celem niniejszego artykułu jest w miarę pełne przedstawienie procesu poszukiwań Truso, który trwał kilka stuleci (1599–1873) i zaabsorbował w tym czasie kilkudziesięciu językoznawców i historyków z różnych krajów europejskich³. Trzeba w tym miejscu od razu zaznaczyć, że

¹ Janów Pomorski st. 1, AZP 17-52/1, wpisane do rejestru zabytków woj. warmińsko-mazurskiego decyzją nr C-132 z dnia 16 lutego 1984 r. jako Komorowo Żuławskie, gm. Elbląg – osada otwarta.

² Wybór najnowszej literatury na temat badań archeologicznych prowadzonych na terenie osady w Janowie Pomorskim gm. Elbląg st. 1 zob.: M.F. Jagodziński, *The settlement of Truso*, w: *Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard*, Maritime Culture of the North, 2, Roskilde 2009, ss. 182–197; idem, *Truso. Między Weonodlandem a Witlandem*, Elbląg 2010, ss. 9–17; idem, *Roots of Truso, Scandinavian Culture in Medieval Poland*, Wrocław 2013, ss. 113–150; idem, *Scandinavians and West-Balts contribution to the study on the issue of the influence of the Scandinavians on the development of settlement and economic-political structures in west-balts during the viking age*, *Quaestiones Medii Aevi Novae*, 2014, t. 19, ss. 391–423; idem, *Truso – the legend of the Baltic Sea*, Elbląg 2015; S. Brather, M.F. Jagodziński, *Der Wikingerzeitliche Seehandelsplatz von Janów (Truso). Geopsyhikalische, Archäopedologische und Archäologische Untersuchungen 2004–2008*, Bonn 2012; *Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008*, red. M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studia nad Truso, t. I:2, Elbląg 2012.

³ Na temat ten pisali wcześniej: E. Carstenn, *Zur Geschichte der Trusoforschung*, *Altpreussische Mo-*

kwestia identyfikacji Truso stanowiła w XVI, XVII i XVIII wieku częstokroć temat poboczny, komentowany przy okazji badań lingwistycznych nad językiem staroangielskim, prowadzonych głównie przez uczonych angielskich. Problem lokalizacji Truso pojawił się dopiero w momencie zainteresowania tym tematem uczonych skandynawskich i niemieckich (pruskich).

Pierwsza cezura wyznaczona w niniejszym artykule odnosi się do roku publikacji fragmentu relacji Wulfstana przez Anglika Richarda Hakluyta⁴. Data druga to rok powstania w Elblągu towarzystwa naukowego *Elbinger Altertumsgesellschaft* (Elbląskie Towarzystwo Starożytności), dla którego jednym z głównych celów działalności było poszukiwanie Truso metodami archeologicznymi⁵. Okres po drugiej wojnie światowej omówił w swojej monografii Truso Marek Jagodziński⁶.

Jedynym źródłem pisany, informującym nas o istnieniu Truso jest tzw. sprawozdanie Wulfstana. Wraz z relacjami Norwega Ohthera zamieszczone ono zostało jako dodatek do IX-wiecznego anglosaskiego przekładu i przeróbki późnoantycznego dzieła geograficznego Paulusa Orosiusa *Historiarum adversum Paganos Libri Septem*, a dokładniej mówiąc, do *Opisu Europy* zamieszczonego w tymże przekładzie⁷. Na początku sprawozdania opisano drogę morską z ośrodka handlowego Hedeby, położonego u nasady Półwyspu Jutlandzkiego, do Truso, położonego na terytorium zwanym Witlandem nad jeziorem Druzno u ujścia Wisły. Nazwa Truso pojawiła się w tej relacji dwukrotnie. Wspomnianego przekładu z łaciny na język staroangielski⁸ dokonano na polecenie króla Wessexu Alfreda Wielkiego (849–889) około roku 890. Był on jedynym władcą angielskim obdarzonym tym przydomkiem, głównie ze względu na powstrzymanie najazdów duńskich wikingów oraz reformom w dziedzinie edukacji i języka staroangielskiego⁹. Sam Wulfstan, zwa-

natsschrift, Bd. 48, 1911, ss. 37–63 oraz skróto M. F. Jagodziński, *Truso...*, ss. 37–43. Niniejszy artykuł stanowi uzupełnienie pracy Carstenna.

⁴ R. Hakluyt, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*, Vol. 1–2, London 1599, s. 6.

⁵ R. Panfil, *Dzieje badań archeologicznych prowadzonych przez Elbląskie Towarzystwo Starożytności (Elbinger Altertumsgesellschaft) w latach 1874–1945*, Elbląskie Studia Muzealne, 2011, nr 2, ss. 67–109.

⁶ M. F. Jagodziński, *Truso...*, ss. 43–46.

⁷ Pełny wykaz literatury na temat dzieła Orosjusza i jego kolejnych edycji zob.: J. Bosworth, *King Alfred's Anglo-Saxon Version of the Compendious History of the World by Orosius*, London 1859, ss. XXXIX–LXI; E. Carstenn, *Zur Geschichte der Trusoforschung*, *Altpreussische Monatsschrift*, Bd. 48, H. 1, 1911, ss. 40–56; G. Labuda, *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny*, Warszawa–Łódź 1961, ss. 21–33; J. Bately, *The Old English Orosius*, The Early English Text Society, Supplementary Series, 6, London, New York, Toronto 1980, ss. XI–XX; eadem, *Wulfstan's voyage and his...*, ss. 26–28.

⁸ Old English, dawniej nazywany w literaturze anglo-saskim (Anglo-Saxon Language).

⁹ Zob.np.: C. Plummer, *The Life and Times of Alfred the Great*, Oxford 1902, reprint New York 1970; S. Keynes, *The cult of King Alfred the Great*, w: *Anglo-Saxon England*, vol. 28, red. M. Lapidge, M. Godden, S. Keynes, Cambridge 1999, ss. 225–356; Alfred the Great: Asser's Life of King Alfred and Other Contemporary Sources, wyd. S. Keynes, M. Lapidge, Harmondsworth 2004; R. Abel, *King Alfred the Great and his Biographers: Images and Imagination*, w: *Writing Medieval Biography, 750–1250: Essays in Honour of Frank Barlow*, red. D. Bates, J. Crick, S. Hamilton, Woodbridge 2006, ss. 61–75.

ny również Wulfstanem z Hedeby, pozostaje postacią tajemniczą. Nie wiadomo, czy był Anglosasem czy Duńczykiem, jego osoba nie występuje w żadnym innym źródle z okresu panowania króla Alfreda¹⁰. Ze względu na to, że podróż swą odbył z duńskiego Hedeby, wszelkie próby powiązania jego pochodzenia z Anglią pozostają w sferze spekulacji¹¹.

Jedyny znany dzisiaj rękopis staroangielskiego Orozjusza, w którym zachowała się wspomniana relacja Wulfstana, to tzw. Cotton/Cottonian MS (od nazwiska właściciela, sir Roberta Cottona – rękopis/manuscript C.), którego czas powstania szacuje się obecnie na połowę XI wieku¹². Rękopis ten był podstawą odpisów wykonanych w XVII i na początku XVIII wieku przez Franciscusa Juniusa, Williama Esltoha i George'a Ballarda, oraz podstawą edycji Barringtona, Thorpe'a i Boswortha z końca XVIII i z XIX wieku.¹³ Drugi, starszy, pochodzący prawdopodobnie z początku X wieku rękopis Tollemache albo Lauderdale MS (od nazwiska właściciela, duka Lauderdale – rękopis/manuscript L.) został częściowo zniszczony w XVII stuleciu. Usunięto z niego karty od 9 do 16, na których zapisano zakończenie relacji Ohthera i najpewniej całą relację Wulfstana¹⁴. Zostały one zastąpione później przez kopię opartą na XVII-wiecznym odpisie Juniusa (MS Junius 15). Obydwa rękopisy są niezależnymi kopiami wspólnego archetypu (czyli egzemplarza, od którego pochodzą wszystkie późniejsze kopie), którego rękopis się nie zachował. Być może był to egzemplarz wspomniany w pochodzącym z roku 1248 katalogu biblioteki opactwa benedyktyńskiego w Glastonbury w hrabstwie Somerset. Oba teksty napisane zostały w różnych dialektach języka staroangielskiego: zachodnio-saksońskim (*early West-Saxon*, *late West-Saxon*) z elementami dialektów northumbryjskiego (*Northumbrian*) i mercjańskiego (*Mercian*) oraz rękami różnych skrybów: L. jednego i C. czterech. Relacje Ohthera i Wulfstana pochodzą z odrębnego źródła, prawdopodobnie ze skryptorium w Winchester, choć również różnią się od siebie dialektami, w których je spisano¹⁵.

Studia nad „wymarłym” językiem staroangielskim rozpoczęto w Anglii w XVI wieku, gdzie mówiono już wówczas językiem określanym dzisiaj mianem *Early Modern English*. Za pioniera tych badań uważany jest Lawrence Nowell (ok.

¹⁰ Zob.: J. Jesch, *Who was Wulfstan?*, w: *Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard*, Maritime Culture of the North, 2, Roskilde 2009, ss. 29–36.

¹¹ P. Urbańczyk, *On the reliability of Wulfstan's report*, w: *Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard*, Maritime Culture of the North, 2, Roskilde 2009, ss. 43–47.

¹² J. Bately, *The Old English Orosius...*, s. XXV.

¹³ Ibidem, s. XXV, przyp. 2.

¹⁴ Ibidem, ss. XXIII–XXV.

¹⁵ R. Panfil, *Bæt is mid Estum þeaw þæt þær sceal ælces geðeodes man beon forbærned. Co właściwie powiedział Wulfstan o paleniu zmarłych przez Estów we fragmencie swojego sprawozdania z podróży do Truso?*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2015, nr 4, s. 558.

1510/20–1576)¹⁶, absolwent Oksfordu, antykwariusz, historyk i kartograf, autor pierwszego słownika anglosaskiego *Vocabularium Saxonicum*¹⁷. Podczas swojego pobytu w Londynie, gdzie mieszkał i pracował w domu sir Williama Cecila (1520–1598)¹⁸, sekretarza i doradcy królowej Elżbiety I, jako wychowawca jego podopiecznego¹⁹, zaprzyjaźnił się z prawnikiem, politykiem a także antykwariuszem Williamem Lambarde (1536–1601)²⁰. Ten za namową Nowella, opublikował w roku 1568 pierwszy zbiór anglosaskich praw pt. *Archaionomia*²¹. To właśnie Lambarde był tym, jak się ogólnie przypuszcza, który przetłumaczył całe sprawozdanie Ohthera i fragment sprawozdania Wulfstana na współczesny angielski²². Zrobił to na prośbę Richarda Hakluyta (1552–1616), pisarza i duchownego, który opublikował wspomniany fragment zatytułowany *Wolstans Nauigation in the Eastsea, from Hetha to Trusco, wchich is about Danzig* w roku 1599, w pierwszym tomie drugiej, rozszerzonej i poprawionej edycji swojego dzieła wydanego pierwotnie pod tytułem: *The Principall Navigations, Voiages and Discoveries of the English Nation*²³. Praca ta pozostaje podstawowym źródłem wiedzy o ekspansji kolonialnej Anglii w czasach Tudorów. Dzięki wydaniu tej książki, po 700 latach dowiedziano się o istnieniu zapomnianego Truso, o której to nazwie nie wspominały żadne inne źródła pisane. Nie wspominają o Truso też żadne źródła dziejopisarskie, nie wiedział o nim ani Piotr z Dusburga, ani urodzony w Tolkmicku niedaleko Elbląga XVI-wieczny kronikarz Simon Grunau, który w swojej kronice zamieścił wiele wiadomości o charakterze etnograficznym na temat Prusów²⁴. Osobliwie, pamięć o Truso przetrwała

¹⁶ R.J.S. Grant, *Laurence Nowell, William Lambarde, and the Laws of the Anglo-Saxons*, Amsterdam–Atlanta 1996, ss. 12–15; C. Berkhout, *Laurence Nowell (1530–ca. 1570)*, w: *Medieval Scholarship: Biographical Studies on the Formation of a Discipline*, red. H. Damico, D. Fennema, K. Lenz, New York 1998, ss. 3–16. W starszej literaturze L. Nowell jest często mylony ze swoim bliskim krewnym, Laurence Nowellem, dziekanem z Lichfield.

¹⁷ A. H. Marckwardt, *The Sources of Laurence Nowell's „Vocabularium Saxonicum”*, *Studies in Philology*, Vol. 45, No. 1, 1948, ss. 21–36; *Laurence Nowell's vocabularium saxonicum*, wyd. A. H. Marckwardt, Michigan 1952.

¹⁸ A.F. Pollard, *Burghley, William Cecil, Baron, (1521–1598)*, w: *The Encyclopædia Britannica, a dictionary of arts, sciences, literature and general information*, New York 1910, 11th ed., vol. 4, ss. 816–817.

¹⁹ Edwarda de Vere, 17 hrabiego Oksfordu (1550–1604) – R.J.S. Grant, op. cit., s. 11.

²⁰ P. Wormald, *The Lambarde problem: eighty years on*, w: *Alfred the Wise: Studies in Honour of Janet Bately*, red. J. Roberts, J. Nelson, Cambridge 1997, ss. 237–275.

²¹ W. Lambarde, *Archaionomia, siue de priscis anglorum legibus libri*, London 1568; R.J.S. Grant, op. cit., ss. 10–11.

²² D. Barrington, *The Anglo-Saxon Version, From the Historian Orosius. By Alfred the Great Together with an English Translation from the Anglo-Saxon*, London 1773, s. XXV.

²³ R. Hakluyt, *The Principall Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation, made by Sea or overland, to the remote and farthest distant quarteres of the Earth, at any time within the compasse of these 1600 yeres*, London 1599, s. 6. Zamieszczony w tym wydaniu fragment sprawozdania Wulfstana opublikowano z licznymi pomyłkami świadczącymi o trudnościach z odczytaniem staroangielskiego tekstu, np. Truso występuje tam raz jako *Trusco*, drugim razem jako *Frusco*, Wulfstan jako *Wolstan*, Wisła jako *Wixel*, *Eastmere* zamiast *Estmere*, *Ilsing* zamiast *Ilfing* etc; E. Carstenn, op. cit., s. 40.

²⁴ *Simon Grunau's preussische Chronik*, *Die preussischen Geschichtschreiber des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Bd. 1–3, hrsg. von M. Perlbach, Leipzig 1876–1896.

tylko w odległym kraju, dzięki działalności literackiej zainspirowanej przez króla Alfreda Wielkiego i pracy uczonych angielskich doby renesansu.

Dalszy ciąg sprawozdania Wulfstana opisujący zwyczaje pogrzebowe Estów, doczekał się pierwszego wydania drukiem w 1659 roku. Stało się to za sprawą uczonego Williama Somnera (1598–1669), autora słownika języka staroangielsko-łacińsko-angielskiego: *Dictionarium Saxonico-Latino-Anglicum*, gdzie fragment ten zamieszczono pod hasłem *Geðrync* – picie – w tłumaczeniu na język łaciński²⁵.

Obie relacje Ohthera i Wulfstana wydano w całości drukiem dopiero w roku 1678 w postaci tekstu oryginalnego oraz jego łacińskiego tłumaczenia, którego podjął się prawnik z Oxfordu Christopher Wase (1625–1690)²⁶. Był to dodatek do biografii Alfreda Wielkiego, autorstwa angielskiego historyka i polityka sir Johna Spelmana (1594–1643): *Ælfredi Magni, Anglorum Regis invictissimi vita tribus Libris comprehensa*²⁷. Podobnie jak w słowniku Somnera²⁸, sprawozdaniom Ohthera i Wulfstana nadano wówczas starożytną nazwę *periplus*, która na jakiś czas przylgnęła do nich w ówczesnych edycjach źródeł²⁹. Dzieło Spelmana zostało jeszcze ponownie wydane w przekładzie angielskim w roku 1709 przez uczonego z Oxfordu Thomasa Hearne (1678–1735), jednak już bez *periplusa* Wulfstana³⁰. W wymienionych pozycjach autorzy podjęli pierwsze próby interpretacji informacji z raportu Wulfstana. Halkuyt wskazywał na położenie Truso „w pobliżu Gdańska”, Somner zasugerował, że Wulfstan był poddanym króla Alfreda, a Hearne nazwał go wprost Anglikiem. Spelman tłumaczył nazwę Weonadland (Kraj Słowian) jako Wandalia, pozostawiając w zasadzie całość raportu bez komentarza³¹.

Załącznik do dzieła Spelmana wzbudził zainteresowanie w zjednoczonym królestwie Danii i Norwegii jako jedno ze źródeł do historii ojczystej, oczywiście głównie ze względu na relacje Norwega Ohthera. Dodatek ten został wydany drukiem w roku 1733 w Kopenhadze, jako reprint, przez Andreasa Busse (1679–1755)³². Tym razem jako załącznik do jego edycji *Księgi Islandczyków (Islendingabók)* autorstwa średniowiecznego historyka islandzkiego Ariego Thorgilssona

²⁵ W. Somner, *Dictionarium Saxonico-Latino-Anglicum*, Oxonii 1659, bez paginacji.

²⁶ E. Cardew Marchant, Wase, Christopher (1625?–1690), w: *Dictionary of National Biography*, London 1899, Vol. 59, s. 439.

²⁷ J. Spelman, *Ælfredi Magni Anglorum Regis invictissimi vita tribus Libris comprehensa*, Oxonii 1678, załącznik 6, ss. 207–208.

²⁸ *Quo sensu voce utitur Alvedus Rex, Saxonicus, ut fertur Orosii interpres, un eujusdam Wulfstani sub eodem Rege periplo Orientali.*

²⁹ Termin ten jest zlatynizowaną formą greckiego słowa *periplous*, w dosłownym tłumaczeniu oznaczającego żeglować wokół. W późniejszych czasach został przyjęty przez żeglarzy fenickich i rzymskich, oznaczał dokument opisujący charakterystyczne elementy wybrzeża danego akwenu, które służyły kapitanom statków jako punkty orientacyjne podczas żeglugi.

³⁰ J. Spelman, *The life of Alfred the Great*, wyd. T. Hearne, Oxford 1709, s. 154, przyp. 1.

³¹ Idem, *Ælfredi Magni Anglorum...*, s. 207.

³² E. Carstenn, op. cit., s. 41.

Mądrego³³. W komentarzach do tekstu Busse, jako pierwszy, podjął się bardzo nieudanych prób interpretacji szczegółów i nazw geograficznych zawartych w *periplusie* Wulfstana. Truso zidentyfikował jako miasto szwedzkie Trosa w Sudermanii (*Södermanland*), Witland, kraj zamieszkały przez Estów jako krainę historyczną Virland w Estonii (obecnie Virumaa), Prusów/Estów pomylił z ugrofińskimi Estończykami a Eastland z Estonią³⁴. Udało mu się natomiast poprawnie zidentyfikować rzekę Wisłę z Wisłą oraz rzekę Ifling z nazwą Elbing czyli miastem Elblągiem w ówczesnych Prusach Królewskich³⁵. Z „ustaleń” Bussego wynikało, że raport Wulfstana opisywał podróż z Hedeby w Danii do „miejsca” stanowiącego geograficzny miszmasz, zamykającego się w trójkącie pomiędzy ujściem Wisły i Elblągiem w Prusach Królewskich a południowo-wschodnią Szwecją na przeciwległym brzegu Bałtyku oraz Estonią ówczesznie należącą do Rosji.

Naukową dyskusję z Bussem podjęło 20 lat później dwóch uczonych hawerczyków: Christian Ulrich Grupen i Johann Philipp Murray. Christian Ulrich Grupen (1692–1767)³⁶, burmistrz Hanoweru i prawnik, archiwista, bibliotekarz oraz historyk prawa opublikował w 1764 roku pierwszy tom swojej książki pt. *Orgines Germaniae*³⁷, w której opisywał rozprzestrzenianie się Germanów w starożytności i wczesnym średniowieczu. Odniósł się również do publikacji przez Bussego *periplusa* Wulfstana, poprawiając jego interpretacje szczegółów geograficznych. Estmere słusznie skojarzył z Zalewem Wiślanym, który nazwał Jeziorem Estów³⁸,

³³ A. Busse, *Periplus Ohtheri, Halgoland-Norvegi, ut et Wulfstani, Angli, secundum narrationes eorum de suis, unius in ultimam plagam Septentrionalem; utriusque autem in mari Balthico Navigationibus, jussu Aelfredi Magni, Anglorum Regis, seculo s Nativitate Christi nono factis*, w: Aarii Thorgilsis Filii, *Cognomento Froda, Id Est Multiscii Vel Polyhistoris, in Islandia quondam Presbyteri, Primi in Septentrione Historici, Schedae, seu Libellus de Islandia, Islendinga – Bok dictus*, Havniae 1733, ss. 1–28; idem, w: *Frodae, Filii Aarii Thorgilsis Liber Historicus de Islandia*, Hafniae 1744 – reprint *periplusa* Othera i Wulfstana z 1733 r.

³⁴ Ibidem, ss. 20–21.

³⁵ Ibidem, s. 21, przyp. c.

³⁶ H.W. Rotermund, *Grupen (Christian Ulrich)*, w: *Das gelehrte Hannover oder Lexikon von Schriftstellern und Schriftstellerinnen, gelehrten Geschäftsmännern und Künstlern, die seit der Reformation in und außerhalb der sämtlichen zum Königreich Hannover gehörigen Provinzen gelebt haben und noch leben, aus den glaubwürdigsten Schriftstellern zusammengetragen*, Bd. 2, Bremen 1832, ss. 190–195.

³⁷ C. U. Grupen, *Orgines Germaniae oder das älteste Teutschland unter den Römern, Franken und Sachsen*, Bd. 1, Lemgo 1764.

³⁸ Jak większość późniejszych wydawców tekstu Wulfstana, włącznie z G. Labudą, Grupen niesłusznie tłumaczył nazwę Estmere jako Morze albo Jezioro Estów/Estyjskie, wywodząc człon –mere od angielskiego lub staro angielskiego słowa oznaczającego małe jezioro lub morze. Każdy, kto zna Zalew Wiślaný wie, że trudno określić ten akwen mianem małego jeziora lub morza. Dlatego wydaje się, że zapis Estmere jest zanglicyzowaną formą nazwy staropruskiej, gdzie – mere wywodzi się od staropruskiego **mari* (Słownik Elbląski nr 65) – zatoka, zalew, o wspólnej etymologii indoeuropejskiej z rzeczownikiem staroangielskim *mere*, od indoeuropejskiego rzeczownika **móri* – morze. Dowodem na takie przypuszczenie mogą być: historyczna litewska nazwa Zalewu Wiślanego – Aistmares (lub Aismares), a także używana jeszcze w XVII w. nazwa Zalew Pruski (gdzie “pruski” równoznaczne jest z “estyjski”), zob. G. Lengnich, *Geschichte der Lande Preussen, Königl. Polnischen Antheils seit dem Jahr 1606. bis auf das Ableben Königs Sigismundi III*, Dantzig 1727, Documenta, nr 54, s. 137 – *Sinum Prutenicum, das frische Hab gennant*. Autentyczność nazwy litewskiej Aistmares (Aismares) była kwestionowana przez Alana S.C. Rossa – idem, *The Este, Notes and Queries*, Vol. 223, 1 April 1978, ss. 100–104; J. Bately, *Wulfstan's voyage...*, s. 18.

rzekę Ilfing z rzeką Elbing (Elbląg), a jezioro, na którego brzegu stało Truso z jeziorem Drausen (Druzno, u Grupena: Trusen-mere)³⁹. Ponadto Grupen zwrócił uwagę na kilka szczegółów z drugiej, etnograficznej części raportu⁴⁰.

Bardzo zbliżone poglądy przedstawił rok później urodzony w Szlezwicku Johann Philipp Murray (1726–1776)⁴¹, historyk i profesor uniwersytetu w Getyndze, najnowocześniejszego z niemieckich uniwersytetów w XVIII wieku. Murray zajmował się studiami skandynawskimi, badaniami nad alfabetem runicznym oraz wczesnymi relacjami pomiędzy Anglią a Skandynawią i wikingim osadnictwem w Anglii⁴². W dniach 1 lipca i 3 sierpnia 1765 roku na posiedzeniach tamtejszej Akademii Umiejętności wygłosił dwa odczyty poświęcone sprawozdaniom Ohthera i Wulfstana, w tym min. lokalizacji Truso, w których zanegował wcześniejsze „ustalenia” Andreasa Bussego, powołując się częściowo na pracę Grupena⁴³. W pierwszej kolejności odrzucił jako nieuzasadnione stwierdzenie, że Wulfstan był „Anglikiem”. Według niego z tekstu sprawozdania wynikało, że Wulfstan, podobnie jak Ohthere najprawdopodobniej pochodził ze Schleswigu⁴⁴. Z niezwykłą intuicją Murray poprawnie zlokalizował nazwy geograficzne zamieszczone w relacji Wulfstana. Haethum to jego zdaniem niegdyś duńskie emporium Hedeby koło Szlezwicku, Wislemuda to ujście Wisły, rzeka Ilfing to rzeka Elbing (obecnie Elbląg)⁴⁵ a Estmere to Zalew Wiślany⁴⁶. Wspomniał również o jeziorze Druzno (u niego: Drusen-see) koło Elbląga, słusznie kojarząc je z nazwą Truso. Murray jako pierwszy wysunął hipotezę, mającą aż do końca lat 90. XX wieku wielu zwolenników, że osada handlowa Truso (*Handelsort Truso*) znajdowała się w miejscu późniejszego miasta Elbląga⁴⁷. Poruszył również temat datowania rejsu Wulfstana z Hedeby do

³⁹ Ibidem, s. 415.

⁴⁰ Ibidem – *Das Estmeer kann kein anderes, als frische Haf, seyn. Und die Ilfing ist wohl unstreitig, die heutige Elbing, die aus dem Drausensee kömnen.*

⁴¹ Murray, Andreas och hans söner, w: *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige Svenska Män*, Upsala 1843, Bd. 9, s. 197. Uniwersytet w Getyndze położony był w ówczesnym elektoracie Hanoweru.

⁴² K. Düwel, *Runenforschung in Göttingen*, w: *Historia archaeologica. Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag*, Reallexikon der Germanischen Altertumskunde – Ergänzungsbände 70, red. S. Brather, D. Geuenich, C. Huth, Berlin–New York 2009, ss. 623–627.

⁴³ J.P. Murray, *Über drey sehr merkwürdige Seereisen, die gegen das Ende des 9ten Jahrhunderts, theils vom Other, einem Normann, theils vom Wulfstan, einem Angler, unternommen, und vom Könige Älfred dem Grossen selbst, in Angel – Sächsischer Sprache, beschrieben worden*, Göttingische Anzeigen von Gelehrten Sachen unter der Aufsicht der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften, Der Erste Band auf das Jahr 1765, 78. Stück, Den 1. Julius 1765, Göttingen, ss. 625–629, 761–772. Murray skwitował dosadnie wywody Bussego: *sie finden Schwierigkeiten, wo keine sind.*

⁴⁴ Ibidem, s. 628. Murray powoływał się tutaj na katalog staroangielskich manuskryptów angielskiego bibliotekarza Humphreya Wanleya (1672–1726) *Antiquae literaturae septentrionalis liber alter, seu Humphredi Wanleii Librorum Veterum Septentrionalium, qui in Angliae Bibliothecis extant, nec non multorum Veterum Codicum Septentrionalium alibi extantium Catalogus Historico-Criticus, cum totius thesauri linguarum septentrionalium sex indicibus*, Oxford 1705, w którym jako miejsce pochodzenia Wulfstana wskazano Schleswig.

⁴⁵ J.P. Murray, op. cit., s. 628.

⁴⁶ Ibidem, s. 768.

⁴⁷ Ibidem, s. 628; Zob. R. Panfil, *Dzieje badań archeologicznych...*, ss. 72, 76–77, 80, 86–89, 91, 98; M.F. Jagodziński, *Truso...*, ss. 43–46.

Truso, dyskutując z dawnymi ustaleniami Hakluyta⁴⁸. Zaslugą uczonego z Getyngi było zwrócenie uwagi na użycie w raporcie staroangielskiej nazwy Eastland będącej ogólnym określeniem używanym również w czasach nowożytnych dla ziem i krajów położonych nad Bałtykiem⁴⁹. Było to określenie równoznaczne do staronordyckiego Eystland lub Austrweg. Ze względu na podobieństwo morfologiczne została ona w późniejszej literaturze niesłusznie przekształcona na Estland i przetłumaczona jako Kraj Estów⁵⁰.

Urodzony w Thoresund w Szwecji Johann Erich Thunmann (1746–1778) filozof, językoznawca, historyk i teolog, profesor filozofii i retoryki na uniwersytecie w Halle, interesował się także skandynawistyką⁵¹. W roku 1772 opublikował dzieło *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker*⁵². W rozdziale *O pochodzeniu dawnych Prusów i innych ludów łotewskich*⁵³, w oparciu o oxfordzką edycję Spelmana z roku 1678, przeprowadził analizę przekazu Wulfstana pod względem geograficznym i etnograficznym. Podobnie jak wcześniej Murray, Thunmann uznał Truso za miasto lub ośrodek handlowy położony nad jeziorem Druzno koło Elbląga⁵⁴. Zaskakujące jest, z jaką łatwością poszukiwacze śladów Truso w tamtym okresie dochodzili do oczywistych wniosków na podstawie dosłownej analizy tekstu Wulfstana, zauważając prostotę i dokładność jego przekazu⁵⁵.

Rok później angielski prawnik, przyrodnik i antykwariusz Daines Barrington (1727/28–1800)⁵⁶ podjął się po raz pierwszy trudu wydania drukiem całego tekstu staroangielskiego przekładu Orozjusza, zawierającego obie relacje Ohthera i Wulfstana⁵⁷. Pozycja ta zawierała też pierwsze pełne tłumaczenie tekstu staroangielskiego na współczesny Barringtonowi język angielski – wszystkie poprzednie tłumaczenia były odpisami wcześniejszych tłumaczeń na język łaciński zaczerpniętych z prac Williama Lambarde i Johna Somnera. Nowa edycja Barringtona za-

⁴⁸ J.P. Murray, op. cit., s. 629.

⁴⁹ Por. Eastland Company – Angielska Kompania Wschodnia z siedzibą w Elblągu.

⁵⁰ J.P. Murray, op. cit., s. 768. Szerzej zob.: R. Panfil, *Uwagi na temat Truso i jego zaplecza w świetle źródeł*, Elbląskie Studia Muzealne, 2009, t. 1, ss. 38–40. Zob. J. Bately, *Wulfstan's voyage...*, ss. 16, 18, 23, która uważa, że właściwa forma to *Estland*, a lekcja *Eastland* wynika z alternatywnego, XI-wiecznego zapisu.

⁵¹ R. Elsie, *Thunmann Johann*, w: *A Biographical Dictionary of Albanian History*, London 2012, s. 442.

⁵² J. E. Thunmann, *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker. Mit einer Vorrede herausgegeben von D. Anton Friedrich Bösching*, Berlin 1772.

⁵³ *Ibidem*, ss. 3–92.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 50, przyp. f; E. Carstenn, op. cit., s. 42.

⁵⁵ Z Thunmannem polemizował w niektórych kwestiach dotyczących raportu Wulfstana pochodzący z Malborka filolog, badacz litewskiej kultury i języka, pastor luterański Gottfried Ostermeyer (1716–1800). Idem, *Gedanken von dem alten Bewohnern des Landes Preussen*, Königsberg und Leipzig 1780, ss. 50–51; E. Carstenn, op. cit., s. 44; Jak Ostermeyer słusznie zauważył, w sprawozdaniu opisano Witland jako część Estlandu (Eastlandu).

⁵⁶ G.P. Macdonell, *Barrington Daines*, w: *Dictionary of National Biography*, London 1885, Vol. 3, ss. 286–288.

⁵⁷ D. Barrington, *The Anglo-Saxon Version, From the Historian Orosius. By Alfred the Great Together with an English Translation from the Anglo-Saxon*, London 1773.

stąpiła obowiązujące dotychczas w świecie nauki XVII wieczne wydanie Spelmana. Niestety, wydanie to oparto na nieopublikowanej wcześniej kopii rękopisu angielskiego Orozjusza sporządzonej w roku 1692 przez lingwistę i antykwariusza Williama Elstoba (1673–1715)⁵⁸. Kopia Elstoba była również odpisem jeszcze wcześniejszej kopii (tzw. Junian Transcript), czyli kopią kopii. Jakość tłumaczenia na język angielski pozostawiała wiele do życzenia. Dodatkowo kopia Elstoba pełna była błędów popełnionych przez różnych kopistów, których ten zatrudnił do pomocy przy przepisywaniu tekstu⁵⁹. Ci najemni *penmen* w przypadku zauważenia własnej pomyłki popełnionej podczas kopiowania nie poprawiali jej, ponieważ psuło by to wygląd kopii i przez to obniżało kwotę, jaką mieli otrzymać za swoją pracę⁶⁰.

Z kolei tzw. Junian Transcript został wykonany około roku 1654 na podstawie Cotton MS. przez pochodzącego z Niderlandów Francois du Jon (Juniusa) młodszego (1591–1677), pioniera filologii germańskiej i autora współczesnych edycji wielu ważnych tekstów. Urodzony w Heidelbergu, w roku 1620 przybył do Anglii, gdzie przez kilkadziesiąt lat pracował jako księgarz⁶¹.

W komentarzach do swojej edycji staroangielskiego Orozjusza, Barrington poczynił kilka interesujących uwag. Przede wszystkim zwrócił uwagę na bezpodstawne „przypięcie” relacjom Ohthera i Wulfstana miana *periplusa* przez Spelmana oraz przypisywanie Wulfstanowi pochodzenia anglosaskiego, jak chciał wcześniej Busse⁶². Swoje przypisy na temat geografii Europy północnej, Bałtyku i ujścia Wisły Barrington konsultował z pastorem i przyrodnikiem Johannem Reinholdem Forsterem⁶³. Przedstawione przez Barringtona poglądy na temat Truso nie całkiem są więc jego osobistą opinią, ale częściowo przekazem informacji otrzymanych od Forstera. Forster narzekał jednak później, że jego uwagi zostały w tekście Barringtona niewłaściwie przetłumaczone⁶⁴. Barrington określił Truso (lub Druso, jak napisał), jako miasto (town) położone w ówczesnych Prusach nad jeziorem Drausen (Druzno), z którego wypływa rzeka Ilfing wpadająca do Zalewu Wiślanego⁶⁵.

⁵⁸ D. Barrington, op. cit., ss. XVIII–XX; L. Stephen, *Elstob William*, w: *Dictionary of National Biography*, London 1889, Vol. 17, ss. 335–336. E. Carstenn błędnie napisał, że edycja Barringtona została oparta na MS C – E. Carstenn, op. cit., s. 42, przyp. 15.

⁵⁹ Barrington przyznał, że kiedy wystąpiły „trudności” z transkrypcją Elstoba, „okazjonalnie” konsultował jego treść z Cotton MS.

⁶⁰ D. Barrington, op. cit., s. XX.

⁶¹ *Junius Franciscus*, w: *The Encyclopedia Americana In Thirty Volumes*, wyd. G.E. Rines, New York–Chicago 1919, vol. 16, ss. 250–251.

⁶² D. Barrington, op. cit., s. XXVI.

⁶³ *I had an opportunity of consulting the very learned Mr. John Reinhold Forster, who hath made the Northern geography of Europe his particular study* - D. Barrington, op. cit., s. XXVII.

⁶⁴ *Da ich aber dahmals, als das Buch gedruckt ward, schon mit Capit. Cook in der Südsee war, hat man diese Anmerkungen höchst fehlerhaft abgedruckt*: J. R. Forster, *Geschichte der Entdeckungen und Schiffahrten im Norden*, Frankfurt an der Oder 1784, s. 73, przypis.

⁶⁵ *Ibidem*, ss. 257–258.

Johann Reinhold Forster (1729–1798) był niezwykle barwną postacią, rodowitym Prusakim urodzonym w Tczewie w ekonomii malborskiej⁶⁶. Podobnie jak Murray pochodził z rodziny o szkockim rodowodzie (Forrester), stąd jego angielsko brzmiące nazwisko⁶⁷. Z wykształcenia był filologiem, przyrodnikiem i teologiem, oraz pastorem kalwińskim w Gdańsku⁶⁸. Był też znanym podróżnikiem. Po powrocie do Anglii w roku 1775 z drugiej wyprawy Jamesa Cooka, Forster opublikował książkę zatytułowaną *Observations Made during a Voyage round the World*⁶⁹, opartą na zapiskach i materiałach przyrodniczych oraz artefaktach zgromadzonych podczas tej podróży. W roku 1779 został zatrudniony na uniwersytecie w Halle jako docent, aby w roku 1784 opublikować swoje dzieło *Geschichte der Entdeckungen und Schiffahrten im Norden*⁷⁰, które już dwa lata później wydano w języku angielskim w Dublinie⁷¹. W rozdziale drugim zatytułowanym *O rejsach i odkryciach na Północy dokonanych przez Sasów, Franków i Normanów*⁷², zamieścił niemiecki przekład całości Opisu Europy króla Alfreda⁷³, zawierający sprawozdania Ohthera i Wulfstana, które słusznie traktował jako fragmenty jednej całości. Druga podróż Ohthera opisuje bowiem drogę morską z kaupangu (osady handlowej/rynku) w Skiringssal w Norwegii do Hedeby w ówczesnej Danii⁷⁴, natomiast pierwszy fragment sprawozdania Wulfstana opisuje szlak morski z emporium w Hedeby do osady handlowej w Truso w Witlandzie⁷⁵. W ten sposób oba sprawozdania zestawione razem opisują szlaki morskie pomiędzy trzema najważniejszymi emporiami handlowymi pod koniec IX wieku w tej części Bałtyku⁷⁶.

Tłumaczenie swoje opatrzył bardzo obszernym komentarzem. Zwrócił uwagę na fakt (czego nie uczynił przed nim Barrington), że staroangielska wersja Orozjusza nie jest wiernym tłumaczeniem antycznego łacińskiego oryginału, ale przeróbką, w której dane geograficzne dostosowano do realiów IX wieku. Wulfsta-

⁶⁶ A. Dove, *Forster Reinhold*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 7, Leipzig 1878, ss. 166–172.

⁶⁷ W pierwszej połowie XVII w. na skutek imigracji wojskowej, religijnej i ekonomicznej mieszkało w Koronie około 37 tys. Szkotów, którzy do XVIII w. ulegli całkowitej asymilacji. Zob. np. A. Biegańska, *Żołnierze szkocy w dawnej Rzeczypospolitej*, *Studia i materiały do historii wojskowości*, 1984, t. 27, ss. 83–111; U. Augustyniak, *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa 2008, s. 285; N. Ascherson, *Ze słoniami w łóżku. Pokrewność szkocko-polskich doświadczeń w ciągu czterech stuleci*, *Przegląd Nauk Historycznych*, 2011, nr 2, ss. 155–167.

⁶⁸ E. Carstenn, op. cit., s. 43.

⁶⁹ J. R. Forster, *Observations Made during a Voyage round the World, on physical geography, natural history and ethic philosophy*, London 1778.

⁷⁰ J. R. Forster, *Geschichte der Entdeckungen und Schiffahrten im Norden*, Frankfurt an der Oder 1784. Książkę swoją dedykował carcy Katarzynie.

⁷¹ Idem, *History of the Voyages and Discoveries Made in the North*, Dublin 1786.

⁷² *Von der nordischen Schiffahrten und Entdeckungen der Sachsen, Franken und Normänner*, s. 62.

⁷³ Bazując na edycji Barringtona z 1773 r. i podkreślając dosłowność tłumaczenia. Z kolei Barrington informował, że jego tłumaczenie nie było tłumaczeniem dosłownym.

⁷⁴ J. R. Forster, *Geschichte der Entdeckungen...*, ss. 85–96.

⁷⁵ Ibidem, ss. 96–101.

⁷⁶ Ibidem, ss. 72–73; R. Panfil, *Uwagi na temat Truso...*, s. 36.

na uważał za Duńczyka (Jutlandczyka), który poznał Ohthera w Hedeby i razem z nim popłynął do Anglii. Truso (którego nazwa pochodziła według Forstera od jeziora Truso lub Drausen), lokalizował nie wiadomo dłaczego gdzieś na wybrzeżu Zalewu Wiślanego⁷⁷. Kraj należący do Estów, Witland, lokalizował z kolei na Sambii a samą nazwę uważał za tłumaczenie wyrazu *Baltikka* czyli Biała Ziemia⁷⁸. Jak wiadać, niektóre hipotezy Forstera odbiegały od słusznych wcześniejszych spostrzeżeń Murraya i Barringtona odnoszących się do lokalizacji Truso. Niestety, jego poglądy na temat lokalizacji Truso oraz Witlandu opisane w tejże publikacji pozostały aktualne jeszcze na długo w XIX wiecznej literaturze naukowej. Wątpliwą „zasługą” Forstera jest wprowadzenie do literatury naukowej hipotezy o rzekomej lokalizacji Truso „gdzieś na brzegu Zalewu Wiślanego”, ze wskazaniem na położony na jego północnym krańcu półwysep Sambijski.

Pod koniec XVIII i na początku XIX wieku, wraz z rozwojem nauk humanistycznych, zwiększało się zainteresowanie ówczesnego świata naukowego relacjami Ohthera i Wulfstana, szczególnie w Prusach i krajach skandynawskich. Spowodowało to rozpoczęcie dość jałowego dyskursu naukowego, głównie na temat szczegółów zawartych w części geograficznej relacji Wulfstana. Często dyskusja ta nie odnosiła się do merytorycznych prób wyjaśnienia i interpretacji danych zawartych w tym źródle w celu zlokalizowania zaginionego Truso, ale sprowadzała się głównie do wykazania, że koncepcja zaprezentowana przez tego a nie innego uczonego jest jedyna i słuszna.

Kolejni uczeni, często najwyższego formatu, zainteresowani tak modną w ówczesnym świecie naukowym relacją Wulfstana, wysuwali kolejne coraz to bardziej oryginalne hipotezy w kwestii lokalizacji poszukiwanego Truso. Trzeba zaznaczyć, że wszystkie ówczesne europejskie wydania tekstu Wulfstana nie były tłumaczeniami oryginału Cotton MS, ale albo odpisami oxfordzkiego łacińskiego przekładu z roku 1678, albo przekładami angielskiego tłumaczenia Barringtona z roku 1773, a zatem tłumaczeniem tłumaczenia⁷⁹. Uczony angielski, wieloletni James Ingram tak skomentował duńskie wydanie Ohthera i Wulfstana:

Ostatnio w British Museum widziałem kopię pracy Andreasa Busse, z której bez najmniejszych wątpliwości wynika, że język anglosaski nie był rozumiany w Kopenhadze w roku 1733, i że wydawca podjął się wydrukowania tekstu, którego nie był nawet w stanie przeczytać (tłum. R.P.)⁸⁰.

⁷⁷ J. R. Forster, *Geschichte der Entdeckungen...*, ss. 72, 96, przyp. 73 i 74.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 97, przyp. 80.

⁷⁹ W przypadku bazowania na edycji D. Barringtona z 1773 r. do czynienia mamy z tłumaczeniem tłumaczenia opartego na odpisie kopii oryginału Cotton MS.

⁸⁰ J. Ingram, *An Inaugural Lecture on the utility of Anglo-Saxon Literature; to which is added the Geography of Europe by King Alfred, including his Account of the Discovery of the North Cape in the Ninth Century*, Oxford 1807, Wprowadzenie, s. VIII. Jest to publikacja inauguracyjnego wykładu Jamesa Ingrama z 1803 r., wygłoszonego kiedyś w 1807 r. obejmował profesurę języka staroangielskiego w Oxfordzie (*Rawlinsonian professor of Anglo-Saxon*).

Prace niemieckojęzycznych uczonych: Murraya, Grupena i Forstera na stałe wprowadziły do pruskiej historiografii niemieckiej zagadnienie poszukiwań zaginionego Truso w okolicach Elbląga, choć nie nastąpiło to od razu. Pierwszym, który wspominał o relacji Wulfstana w dużej monografii Prus był w 1792 roku królewiecki historyk Ludwig von Baczeko (1756–1823)⁸¹, bazując w całości na opracowaniach trzech wyżej wymienionych autorów⁸². Co ciekawe, w komentarzu do tekstu sprawozdania zignorował on zupełnie i w żaden sposób nie odniósł się do faktu dwukrotnego wymienienia w nim nazwy Truso⁸³.

W roku 1773 inny duński historyk Jakob Langebek (1710–1775)⁸⁴, zmieścił w drugim tomie zbioru średniowiecznych źródeł z historii Danii zatytułowanym *Scriptores rerum danicarum mediæ aevi* relacje Ohthera i Wulfstana w wersjach staroangielskiej i łacińskiej z łacińskim komentarzem⁸⁵. Wydanie to jest w istocie przedrukiem edycji Spelmana z 1678 roku Langebek samowolnie „poprawił” oryginalny fragment tekstu mówiący o długości podróży z Hedeby do Truso, zmieniając *siedem dni i nocy (syfan dagum and nihtum)* na *pięć dni i nocy (fifan dagum and nihtum)*, ponieważ wydawała mu się ona za długa⁸⁶. Truso (Trusa lub Trusus) nazwał portem i emporium, ośrodkiem handlu bursztynem położonym dokładnie w tym samym miejscu, w którym istniało miasto Elbląg⁸⁷.

Relacją Wulfstana zainteresował się również Jan Nepomucen hrabia Potocki (1761–1815), piszący po francusku polski dramatopisarz, podróżnik, polityk, historyk, archeolog i badacz starożytności słowiańskich⁸⁸. Opublikował po raz pierwszy francuski przekład fragmentów tegoż źródła wraz z komentarzem w 1792 roku⁸⁹. Potocki był pierwszym badaczem, który próbował użyć danych językowych do wyjaśnienia nazwy jeziora Druzno, na którego brzegu słusznie lokalizował Truso. Jego zdaniem nazwę jeziora Drausen (Drusno) można przetłumaczyć jako *Jezioro Słone*, co wywodził od, jak to określił, „łotewskiego” wyrazu *druska* – sól⁹⁰. Uwa-

⁸¹ L. von Baczeko, *Geschichte meines Lebens*, Königsberg 1824.

⁸² Idem, *Geschichte Preussens*, Königsberg 1792, Bd. 1, s. 122. Podobnie wydana w 1808 r. praca Augusta von Kotzebue, *Preussens ältere Geschichte*, Bd. 1, ss. 18–19, nie wniosła nic nowego do rozważań nad poszukiwanym Truso.

⁸³ L. von Baczeko, *Geschichte Preussens*, ss. 79–80. Podobnie konsekwentnie uczynił 10 lat później, zob. idem, *Handbuch der Geschichte, Erdbeschreibung un Statistik Preussens*, Bd. 1, Königsberg und Leipzig 1802, ss. 27–28.

⁸⁴ Langebek Jakob, w: *The New International Encyclopaedia*, red. D.C. Gilman, H. T. Peck, F.M. Colby, vol. 11, New York 1905, s. 752.

⁸⁵ J. Langebek, *Periplus Otheri Norvegi et Wulfstani, sive eorum Narrationes de suis in Septentrionem et in Mari Balthico navigationibus*, [w:] *Scriptores Rerum Danicarum Mediæævi*, t. 2, Havniæ 1773, ss. 106–123.

⁸⁶ Nie był on pierwszym badaczem dokonującym takiej „poprawki”. Przed nim uczynili to już Spelman, Porthan, a po nim Kolberg. Na zmianę tą zwrócił uwagę Forster.

⁸⁷ J. Langebek, op. cit., ss. 120–121, przyp. h; E. Carstenn, op. cit., s. 43.

⁸⁸ A. Brückner, *Jana hr. Potockiego prace i zasługi naukowe*, Warszawa 1911.

⁸⁹ J. Potocki, *Suite des Recherches sur la Sarmatie*, t. 5, Varsovie 1792, ss. 11–18.

⁹⁰ Ibidem, s. 13. Ludami łotewskimi lub łoteskimi nazywano wówczas narody bałtyjskie/bałtyckie czyli

ga poczyniona przez Potockiego stała się impulsem do stworzenia później hipotezy o rzekomym pochodzeniu nazwy Truso od litewskiego rzeczownika *druska*⁹¹. Relację Wulfstana ponownie opublikował Potocki cztery lata później w czwartym tomie swojego innego dzieła *Fragments historiques et géographiques sur la Scythie, la Sarmatie et les Slaves* (tekst staroangielski i francuski przekład)⁹², identyfikując Witland z deltą Wisły, rzekę Ilfing z Elblą, Truso jako miasto położone nad jeziorem Drausen a Estland (Eastland) jako kraj Estów czyli Prusów. Prusów z kolei identyfikował ze starożytnymi *Aesti* opisanymi przez rzymskiego pisarza Tacyta i późniejszych autorów⁹³.

W roku 1800 Henrik Gabriel Porthan (1739–1804)⁹⁴ wybitny uczyony fiński zwany „ojcem fińskiej historiografii”, który podniósł studia nad fińską historią, folklorem (poezją ludową w szczególności), mitologią i językiem do poziomu międzynarodowego, opublikował *Opis Europy króla Alfreda* wraz ze sprawozdaniami Ohthera i Wulfstana⁹⁵. Tekst staroangielski zaczerpnął z XVII wiecznej edycji Spelmannna i równolegle do niego zamieścił tłumaczenie na język szwedzki⁹⁶. Całość okraślił zamieszczonym w przypisach bogatym komentarzem, w którym m.in. podsumował dotychczasowy stan badań nad raportem Wulfstana, jego autorstwem, jego kolejnymi edycjami i lokalizacją poszukiwanego Truso⁹⁷. Wspomniał także o kształtujących się od czasów Forstera trzech odmiennych koncepcjach na temat lokalizacji Truso: na brzegu Zalewu Wiślanego, na brzegu jeziora Druzno, albo w miejscu, gdzie znajduje się miasto Elbląg⁹⁸. Opisane w drugiej części sprawozdania obyczajne Estów/Prusów próbował Porthan weryfikować w oparciu o inne źródła autorstwa min. Adama z Bremy, Henryka Łotysza czy Piotra z Dusburga.

W roku 1807 kolejny Anglik James Ingram (1774–1850), profesor języka i edytor źródeł staroangielskich w Trinity College w Oxfordzie oraz zapalony archeolog (członek *Society of Antiquaries*)⁹⁹, opublikował *Opis Europy zaczerpnięty z anglosaskiej wersji Orozjusza autorstwa króla Alfreda* wraz z tłumaczeniem na

współczesnych Litwinów, Łotyszy i Estończyków. Terminy „Bałtowie”, „języki bałtyckie/bałtyjskie” (Balten, Baltische Sprachen), które później przyjęły się w nauce, zaproponował dopiero w roku 1845 niemiecki filolog i badacz folkloru litewskiego Georg Nesselmann.

⁹¹ Szerzej na ten temat ostatnio: R. Panfil, Czy „*truska” równa się druska? Jeszcze raz o toponimie „Truso”, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 2016, nr 2, ss. 187–200.

⁹² J. Potocki, *Voyage de Wulfstan, tire de L'Hormesta du Roi Alfred*, w: *Fragments historiques et géographiques sur la Scythie, la Sarmatie et les Slaves*, t. 3, Brunsvic 1796, ss. 134–139.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ M.G.S., *Porthan Henrik Gabriel*, w: *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och Realencyklopedi*, Stockholm 1915, t. 21, ss. 1422–1426.

⁹⁵ H.G. Porthan, *Försök att upplysa Konung Ælfreds Geographiska Beskrifning öfver den Europeiska Norden*, w: *Kongl. Vitterhets Historie Och Antiquitets Academiens Handlingar*, Stockholm 1800, t. 6, ss. 37–106.

⁹⁶ Ibidem, s. 37, przyp. a.

⁹⁷ Ibidem, ss. 38–42, przyp. b–c.

⁹⁸ Ibidem, s. 96, przyp. g, s. 98, przyp. p.

⁹⁹ W. A. Greenhill, *Ingram James*, w: *Dictionary of National Biography*, London 1892, vol. 29, ss. 14–15.

język angielski, tym razem korzystając z oryginalnego rękopisu C (Cottonian Manuscript)¹⁰⁰. Wszystkie poprzednie edycje (szczególnie zagraniczne) poddał surowej krytyce, zarzucając ich autorom brak znajomości języka staroangielskiego. W jego opinii dzieło to nie zostało jeszcze poprawnie wydane, a dotychczasowi jego edytorzy byli tylko „powierzchnowymi ignorantami pretendującymi do wytworności”¹⁰¹. Skrytykował też najnowszą angielską edycję Barringtona, zarówno tekst staroangielski jak i tłumaczenie¹⁰². Pomimo krytyki część komentarza, jak sam zaznaczył, została przepisana z edycji Barringtona, część także z Forstera. Ingram również dołączył do grona komentatorów opisu podróży Wulfstana, wykazując się jednak niewielką konsekwencją własnych stwierdzeń. Truso (również Druso) raz stało nad rzeką Ilfing a dwa zdania dalej na brzegu jeziora Drausen lub Drusen¹⁰³. Chcąc odróżnić się od innych komentatorów tekstu, wulfstanowy Weonodland (Kraj Słowian) identyfikował z duńską wyspą Fyn (Fionia), zupełnie nie zwracając uwagi na fakt, że na załączonej do swojego tekstu mapie umiejscowił ten kraj u ujścia Wisły¹⁰⁴. Nazwę *Eastland* przetłumaczył jako *Estonia*, przez to mieszkańców kraju (Estów/Prusów) nazywał Estończykami¹⁰⁵. Niezwykle interesujący jest zamieszczony na początku tego dzieła opis rozwoju badań nad językiem staroangielskim w Anglii, poczynając od XVI wieku.

W tym samym roku co Ingram, inny naukowiec z Getyngi, profesor nauk ekonomicznych Johann Beckmann (1739–1811)¹⁰⁶, wydał drukiem pierwszy tom swojej książki będącej dość przypadkowo dobranym kompendium wiedzy na temat rejsów handlowych w przeróżne zakątki świata¹⁰⁷. Rozdział 37 nosił tytuł przepisany dosłownie z Langebeka (*Periplus Otheri Norvegi et Wulfstani, sive eorum Narrationes de suis in Septentrionem et in Mari Balthico navigationibus*) a jego treść stanowi przegląd dotychczasowej literatury dotyczącej obydwu sprawozdań oraz kilka uwag na temat zwyczajów Prusów¹⁰⁸.

¹⁰⁰ J. Ingram, *The geography of Europe; extracted from king Alfred's Anglo-Saxon version of Orosius including an original Periplus round the North Cape, with two other Voyages within the Baltic; written by king Alfred, from the reports of two Northern Navigators, Ohthere and Wulfstan, in the ninth Century!*, w: *An Inaugural Lecture...*, s. VII.

¹⁰¹ [...] it ought first to be correctly printed, which has not yet been done. [...] It is time, that the fame of Alfred, and the unvarnished language of our Saxon ancestors should no longer be fullied by the errors of later ages, and the ignorance of superficial pretenders to refinement – ibidem.

¹⁰² Ibidem, s. 56.

¹⁰³ Ibidem, s. 110, przyp. 35.

¹⁰⁴ Mapa przedstawiająca przebieg drugiej podróży Ohthera z Skiringssal do Hedeby i Wulfstana z Hedeby do Truso pt.: *Two Voyages in the Baltic in the Ninth Century* zapożyczona z dzieła Forstera. Ibidem, wkładka przed stroną tytułową.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 81, przyp. a. Wynikało to z faktu, że w tamtym czasie określenie *Eastland* odnosiło się wyłącznie do dzisiejszych krajów bałtyckich, szczególnie Łotwy i Estonii.

¹⁰⁶ *Beckmann Johann (1739–1811)*, w: *Encyclopaedia Britannica*, red. H. Chisholm, New York 1911, Vol. 3, s. 610.

¹⁰⁷ J. Beckmann, *Litteratur der älteren Reisebeschreibungen*, Göttingen 1807.

¹⁰⁸ Ibidem, ss. 450–468; E. Carstenn, op. cit., ss. 47–48.

Kolejnym Skandynawem, który zabrał głos w dyskusji na temat poszukiwania Truso był duński uczony Rasmus Christian Rask (również Rasch, 1787–1832)¹⁰⁹. Rask był językoznawcą i poliglotą obdarzonym niespotykanym talentem do nauki języków, który podczas swojej błyskotliwej kariery naukowej nauczył się 25 języków i dialektów a przestudiował ich łącznie 50. Rask był prekursorem językoznawstwa porównawczo-historycznego, metody stosowanej obecnie między innymi przy „rekonstrukcjach” wymarłych języków (np. nowopruskiego), jako pierwszy uczony wskazując na pokrewieństwo między językami nordyckimi i germańskimi a językami bałtyjskimi, słowiańskimi oraz greką i łaciną.

W roku 1815 opublikował w Kopenhadze duński przekład staroangielskiego Opisu Europy króla Alfreda, obowiązujący w tym kraju aż do 1983 roku¹¹⁰. W artykule tym skrytykował dotychczasowe tłumaczenia fragmentu raportu Wulfstana opisującego lokalizację Truso, dokonane przez innych skandynawskich uczonych, mianowicie Langebeka i Porthana. Obaj uczeni tłumaczyli ten fragment następująco: „Wtedy rzeka Ilfing wpada od wschodu do Zalewu Wiślanego, na którego brzegu leży Truso”. Rask udowodnił, że tłumaczenie takie jest błędne i wynika z niewłaściwego zrozumienia tekstu na skutek słabej znajomości gramatyki staroangielskiej (który to zarzut wysuwał już wcześniej James Ingram). Właściwe tłumaczenie tego fragmentu, zdaniem Raska, powinno brzmieć: „Wtedy rzeka Ilfing wpływa od wschodu do Zalewu Wiślanego, z tego jeziora (jeziora Druzno), na którego brzegu stoi Truso”¹¹¹.

Poprawny przekład dokonany przez Raska nie pozostawiał najmniejszych wątpliwości co do konkretnej (choć nadal przybliżonej) lokalizacji zaginionego Truso – w okolicach Elbląga, na brzegu jeziora Druzno. Rask wskazał również inne miejsca w tekście Wulfstana, których znaczenie zostało wypaczone na skutek niewłaściwego tłumaczenia. Jako przykład podał między innymi fragment opisu zwyczajów pogrzebowych Prusów/Estów, mówiący, że jest u nich zwyczaj, iż po śmierci każdy człowiek, niezależnie od tego, jakiej jest narodowości, musi zostać spalony¹¹².

Niestety badania Rasmusa Raska nie znalazły uznania w oczach uczonych niemieckich, którzy konsekwentnie opowiadali się za hipotezą Forstera o położeniu Truso na brzegu Zalewu Wiślanego. Zaledwie siedem lat później (1822) Friedrich Christian Dahlmann (1786–1860)¹¹³, historyk literatury, filozof i profesor

¹⁰⁹ Rask Rasmus Christian (1787–1832), w: *Encyclopaedia Britannica*, red. H. Chisholm, New York 1911, Vol. 22, s. 912.

¹¹⁰ R. Rask, *Ottars og Ulfsteens korte Reiseberetninger med dansk Oversttelse, kritiske Onmærkninger og andre Oplysninger*, Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter, 1815, t. 11, ss. 1–132.

¹¹¹ *Ibidem*, s. 128.

¹¹² *Ibidem*, ss. 61–63, 129. Szerzej na ten temat: R. Panfil, *Ƿæt is mid Estum...*, ss. 561–571.

¹¹³ A. Springer, *Friedrich Christoph Dahlmann*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1876, Bd. 4, ss. 693–699. Dahlmann urodził się w Wismarze jako szwedzki poddany i przez wiele lat mieszkał oraz studiował w Danii.

historii na uniwersytetach w Kilonii, Getyndze i Bonn, opublikował swoją książkę „Forschungen auf dem Gebiete der Geschichte”¹¹⁴. W rozdziale trzecim zatytułowanym *König Alfreds Germania* zamieścił niemiecki przekład „Opisu Europy” oraz komentarz do niego¹¹⁵. Również u niego, podobnie jak wcześniej u Ingrama, można zauważyć niezgodność między tekstem tłumaczenia źródła a komentarzem. Fragment opisujący lokalizację Truso przetłumaczył: „rzeka Ilfing wpływa od wschodu do Zalewu Wiślanego, z tego jeziora, na którego brzegu stoi Truso, czyli tak samo jak Rask”¹¹⁶. Natomiast w komentarzu napisał, że Truso „było miejscowością w dzisiejszym królestwie Prus, która musiała znajdować się nad Zalewem Wiślanym w pobliżu Elbląga, gdzie jeszcze teraz znajduje się jezioro Druzno (Drausen-see)”¹¹⁷.

Hipotezę o położeniu Truso nad Zalewem Wiślanym poparł swoim niekwestionowanym autorytetem profesor historii na uniwersytecie w Królewcu i wydawca źródeł do dziejów Prus Johannes Voigt (1786–1863)¹¹⁸. W pierwszym tomie swojego monumentalnego dzieła „Historia Prus od czasów najdawniejszych do upadku rządów Zakonu Krzyżackiego” z roku 1827 zajął się omówieniem relacji Wulfstana, korzystając z wspomnianego powyżej niemieckiego przekładu Dahlmanna¹¹⁹. Edycji Raska nie znał, bądź ją w swoich rozważaniach pominął. Voigt dokonał ciekawego spostrzeżenia na temat konstrukcji fragmentu sprawozdania Wulfstana, gdzie zgodnie ze schematami stosowanymi przez historyków antycznych rzeka Wisła stanowiła granicę, w tym przypadku między słowiańskim Weonodlandem a należącym do Estów Witlandem¹²⁰. Wątpliwości Voigta wzbudzała rzetelność opisu fizjografii ujścia Wisły podana przez Wulfstana, któremu jako cudzoziemcowi zarzucał słabą znajomość miejscowych realiów. Problem polegał jednakże raczej na tym, że sam Voigt miał kłopot ze zrozumieniem zakresu zmian stosunków wodnych i ukształtowania krajobrazu, jakie zaszły w szeroko pojętej delcie Wisły między końcem IX wieku a czasami mu współczesnymi. Truso lokował bezwzględnie na brzegu Zalewu Wiślanego, u ujścia doń rzeki Elbląg¹²¹, w miejscu pierwszej, legendarnej lokacji Elbląga wspomnianej przez kronikarza

¹¹⁴ F. Ch. Dahlmann, *Forschungen auf dem Gebiet der Geschichte*, Bd. 1, Altona 1822.

¹¹⁵ Ibidem, ss. 403–456.

¹¹⁶ *Der Ilfing (Elbing) läuft von Osten in das Esthenmeer von der See her, an dessen Gestade Truso steht* - ibidem, s. 428.

¹¹⁷ [...] *Truso, welcher Ort im heutigen Preussen am frischen Haff muss gelegen haben, in der Nähe von Elbing, wo noch jetzt ein Drausen-see sich finden soll* - ibidem, s. 409.

¹¹⁸ K. Lohmeyer, *Voigt Johannes*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 40, Leipzig 1896, ss. 205–210; E. Maschke, *Johannes Voigt als Geschichtsschreiber Altpreußens*, *Altpreussische Forschungen*, H. 5, 1928, ss. 93–135.

¹¹⁹ J. Voigt, *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 1, Königsberg 1827, ss. 207–234.

¹²⁰ Ibidem, ss. 209, 210. Nazwę Witland Voigt tłumaczył jako *Kraj Widów* czyli *Vidiwariów*.

¹²¹ *Ferner läuft der Ilfing im Osten in das Estenmeer, an welches Meres Gestade Truso liegt*. Ibidem, ss. 210, 215.

krzyżackiego Piotra z Dusburga¹²². Twierdził też, że nazwa jeziora Druzno pochodziła od tej miejscowości¹²³. Voigt uważał, że Zalew jako akwen większy od jeziora Druzno i mający bezpośrednie połączenia z Bałtykiem posiadał znacznie lepsze warunki do założenia na jego brzegu osady handlowej niż jezioro¹²⁴. Sądził, że osada handlowa Truso (*Handelsort, Stapelplatz*) miała znaczenie w handlu bałtyckim porównywalne do analogicznych wielkich wczesnośredniowiecznych bałtyckich ośrodków handlowo-rzemieślniczych: szwedzkiego w Birce i słowiańskiego na Wolinie¹²⁵. Według Voigta handlowano w Truso głównie bursztynem sprowadzonym z Sambii oraz niewolnikami, ozdobami i futrami. Miasto miało być pomostem pomiędzy handlarzami przybywającymi via Hedeby z zachodu i północy Europy, a skandynawską Rusią i dalej światem arabskim¹²⁶.

Po wystąpieniu Johanna Voigta badania nad Truso stały się przede wszystkim domeną regionalnych badaczy pruskich i lokalnych elbląskich¹²⁷. W historiografii pruskiej na kilkadziesiąt lat na dobre zagościł pogląd o lokalizacji Truso na brzegu Zalewu Wiślanego. Hipoteza ta była powtarzana i ugruntowana później przez samego Voigta oraz innych lokalnych uczonych. Był wśród nich Michael Gottlieb Fuchs (1758–1835), profesor elbląskiego gimnazjum i opiekun elbląskiego Archiwum Miejskiego, autor wielotomowej pracy „Opis miasta Elbląga i jego terytorium w aspekcie topograficznym, historycznym i statystycznym”¹²⁸. Wspominał on o Truso w pierwszym tomie swej pracy, wydanym w roku 1818 (a zatem jeszcze przed publikacją „Historii Prus” Voigta), przy okazji omawiania początków Elbląga i kwestii pochodzenia nazwy miasta od rzeki Elbląg (Ilfing, Elbing). Popęnił też błąd, pisząc o przybyciu do Truso nie tylko Wulfstana ale również Ohthera¹²⁹. Później, po zapoznaniu się z poglądami Voigta, przedstawił swoje stanowisko w kwestii lokalizacji Truso w trzeciej części trzeciego tomu swojego monumentalnego dzieła

¹²² Chodzi o następujący fragment: w roku 1237 od Wcielenia Pańskiego, [...] mistrz wraz z braćmi i krzyżowcami, [...] przybył do ziemi pogezańskiej na pewną [...] wyspę, która znajduje się pośrodku rzeki Elbląg, w tym miejscu, gdzie Elbląg wpada do Zalewu Wiślanego, i wznosił tam zamek [...]. Zamek ten został później zdobyty przez niewiernych i wówczas przeniesiono go na to miejsce, gdzie znajduje się teraz, a w jego pobliżu założono miasto – Piotr z Dusburga, *Kronika Ziemi Pruskiej*, opr. S. Wyszomirski, J. Wenta, Toruń 2004, s. 54. Była to zatem zmodyfikowana teoria o lokalizacji Elbląga w miejscu dawnego Truso.

¹²³ Ibidem, s. 216.

¹²⁴ Ibidem, s. 215.

¹²⁵ Ibidem, ss. 216–218.

¹²⁶ Ibidem, s. 218.

¹²⁷ W wyniku rozbiórów Polski i przyłączenia do Królestwa Prus ziem Prus Królewskich, powstały prowincje Prusy Zachodnie i Prusy Wschodnie, które w 1824 r. połączone unią personalną, i które od 1829 do 1878 r. tworzyły jedną prowincję pruską (Provinz Preussen). W roku 1878 powrócono do dawnego podziału na Prusy Wschodnie i Zachodnie. Miasto Elbląg jako stolica powiatu elbląskiego (Kreis Elbing) przynależało administracyjnie do prowincji Prusy Zachodnie.

¹²⁸ M.G. Fuchs, *Beschreibung der Stadt Elbing und ihres Gebietes in topographischer, geschichtlicher und statistischer Hinsicht*, Bd. 1–5, Elbing 1818–1835. Nota biograficzna: A. Boldt, *Elbinger Gesitesleben im neunzehnten Jahrhundert. Ein Beitrag zur Chronik der Stadt Elbing*, Mohrunen 1894, s. 68.

¹²⁹ Swoje uwagi opierał na edycji Bussego z 1744 r. M. G. Fuchs, *Beschreibung der Stadt Elbing...*, Bd. 1, s. 4.

wydanym w Elblągu w 1832 roku Fuchs zreferował najpierw pokrótce stanowisko Voigta odnośnie domniemanego położenia Truso (lub Druso, jak pisał) w miejscu, w którym obecnie znajduje się stare miasto w Elblągu i uznał tę hipotezę za dość prawdopodobną¹³⁰. Zwrócił jednak uwagę (o czym wspominał również Voigt) na niedawne odkrycia „starożytności” pruskich w pobliżu wsi Myślęcina i Weklice, położonych na skraju Wysoczyzny Elbląskiej na terenie powiatu elbląskiego, w niewielkim oddaleniu od brzegów jeziora Druzno. Wspomniane znaleziska pochodziły z pierwszych w historii wykopalisk o charakterze archeologicznym przeprowadzonych intencjonalnie w okolicach Elbląga w latach 1822 i 1823. Wydarzenie to posiadało znacznie szerszy, ponadlokalny kontekst. W roku 1816 król pruski Fryderyk Wilhelm III mianował nadprezydentem prowincji Prusy Zachodnie Heinricha Theodora von Schöna (1773–1856)¹³¹. Von Schön był zawodowym politykiem, prawnikiem i filozofem, a także jednym z pionierów ochrony zabytków w Prusach, w tym zwolennikiem i współinicjatorem odbudowy i restauracji zamku w Malborku¹³². W rozporządzeniu z 31 grudnia 1821 roku, wydanym na podstawie okólnika premiera Karla Augusta von Hardenberga¹³³ skierowanego do wszystkich nadprezydentów prowincji¹³⁴, napisał: „Szczególna uwaga ze strony państwa będzie nakierowana na pomniki przeszłości a utrzymanie zachowanych i istniejących zabytków stanie się celem i regułą. Do pomników tych, poza źródłami pisanymi, będą zaliczane: zabytki przeszłości wykonane z kamienia, metali lub drewna, pomniki nagrobne, stare inskrypcje, rzeźbione tarcze herbowe i dawne rzeźby, obrazy, dzieła sztuki budowlanej, godne uwagi ruiny, zabytkowe kościoły etc. (tłum. R. P.)”¹³⁵.

W tym czasie w położonej na Wysoczyźnie Elbląskiej wsi Przechmark pastorem ewangelickim był pochodzący z Małej Litwy historyk, etnolog i krajoznawca August Gotthilf (lub Gottlieb) Krause (1787–1855)¹³⁶. Był on badaczem lokalnej historii i członkiem honorowym Towarzystwa Fizyczno-Ekonomicznego w Kró-

¹³⁰ M. G. Fuchs, *Beschreibung der Stadt Elbing...*, Bd. 3, 3. Teil, ss. 12–13.

¹³¹ W. Maurenbrecher, *Schön Theodor von*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 32, Leipzig 1891, ss. 781–792.

¹³² Zob.: K. Lewalski, *Powstanie i działalność Verein für die Herstellung und Ausschmückung der Marienburg (Towarzystwo Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego) 1884–1945*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1995, nr 2, ss. 149–151.

¹³³ Karl August von Hardenberg (1750–1822) – premier królestwa Prus w latach 1810–1822.

¹³⁴ A. Meinecke, *Geschichte der preussischen Denkmalpflege 1815 bis 1860*, Acta Borussica. Neue Folge, Bd. 4, 2. Reihe: Preussen als Kulturstaat, Berlin 2013, s. 109.

¹³⁵ A. Krause, *Ueber die Nachgrabungen zu Weklitz und Meislaiten*, Beiträge zur Kunde Preussens, Bd. 7, 1825, s. 74.

¹³⁶ W roku 1828 opuścił Przechmark i został pastorem w Niebudzsen w powiecie Gumbinnen na Małej Litwie. Swoje prace historyczne publikował między innymi w czasopiśmie Beiträge zur Kunde Preussens i Preussisches Provinzial-Blätter w doborowym towarzystwie królewskich uczonych takich jak wspomniany już Johannes Voigt, Karl Peter Faber, Ludwig von Baczeko, Carl Heinrich Hagen czy Karl Ernst von Baer i innych. W późniejszym okresie opublikował książkę o pruskich Litwinach, ich pochodzeniu i języku a także dwie prace z dziedziny dziejów kościoła luterańskiego w Prusach.

lewcu (*Physikalisch-Ökonomische Gesellschaft*), może być też uważany za prekursora archeologii w powiecie elbląskim. Podczas pracy w Przezmarku Krause żywo interesował się rozwijającą się od ponad stu lat nową dziedziną nauki – prehistorią a także dziejami Prusów, ich języka, kultury materialnej i mitologią. Jako znawca źródeł do przeszłości Prus znał kronikę Piotra z Dusburga i wiedział o istnieniu grodziska niedaleko leżącej w jego parafii wsi Weklice¹³⁷. Według kronikarza gród ten został zdobyty i spalony przez Prusów z plemienia Pogezanów podczas drugiego powstania pruskiego w roku 1261¹³⁸. Krause wiedział również o krążących wśród miejscowej ludności opowieści o skarbach ukrytych rzekomo na Złotej Górze (*Goldberg*) koło Myślicina, innej pobliskiej wsi¹³⁹. Archeologiczne zainteresowania Krausego podzielał nowo mianowany starosta powiatu elbląskiego Karl Friedrich Abramowski (1793–1875)¹⁴⁰. Abramowski był postacią niezwykle zasłużoną dla powiatu, znanym polonofilem i założycielem Towarzystwa Przemysłowego w Elblągu, które wypromowało później znanego przemysłowca Ferdinanda Schichaua (1814–1896). W maju 1822 roku na prośbę Krausego, działając na podstawie wyżej wspomnianego rozporządzenia nadprezydenta, Abramowski zarządził z urzędu przeprowadzenie wykopalisk na grodzisku w Weklicach, do których prac przydzielił 60 robotników¹⁴¹. Nie przyniosły one spodziewanych rezultatów, ponieważ nie odkryto spodziewanych „skarbow”, a jedynie warstwę kulturową i liczne fragmenty ceramiki¹⁴². Znacznie ciekawsze okazały się wyniki przeprowadzonych wkrótce potem siłami 100 mężczyzn wykopalisk na wspomnianej Złotej Górze. Odkryto tam cmentarzysko kultury wielbarskiej (w 1822 roku uważano, że jest to cmentarzysko pruskie), wykopując z ziemi liczne urny, brązowe i srebrne ozdoby, naczynia i paciorki bursztynowe i szklane oraz broń żelazną¹⁴³. Znaleźiska z Myślicina konsultował Krause listownie z Johannem Gustavem Büschingiem (1783–1829)¹⁴⁴, prehistorykiem – uznanym profesorem na uniwersytecie we Wrocławiu. Büsching był założycielem śląskiego stowarzyszenia naukowego *Verein für Schlesische Geschichte, Kunst und Altertümer* i utrzymywał żywe kontakty z duńskim uczonym Christianem Thomsenem, twórcą systemu trzech epok. Wykopaliska w Myślicinie, finansowane z pieniędzy przyznanych przez nadprezydenta von Schöna, kontynu-

¹³⁷ A. Krause, *Bemerkungen zur Ansicht der Veste bei Weklitz*, Beiträge zur Kunde Preussens, Bd. 5, 1822, ss. 539–542.

¹³⁸ Piotr z Dusburga, *O zburzeniu zamku Weklice oraz innego gródka*, [w:] *Kronika...*, s. 138; A. Krause, *Ueber die Nachgrabungen...*, s. 77.

¹³⁹ A. Krause, *Der Elbingsche Landraths-Kreis*, Beiträge zur Kunde Preussens, Bd. 5, 1822, ss. 175–176.

¹⁴⁰ Starosta powiatu elbląskiego w latach 1821–1867. A. Boldt, op. cit., ss. 5–6.

¹⁴¹ A. Krause, *Ueber die Nachgrabungen...*, s. 77.

¹⁴² Ibidem.

¹⁴³ Ibidem, ss. 78–83.

¹⁴⁴ W. Michel, *Büsching Anton Friedrich*, w: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 3, Berlin 1957, ss. 3–4.

owano jeszcze w 1823 roku, odkrywając kolejne groby i zabytki¹⁴⁵. Spotkały się one ze sporym rozgłosem w prowincji, pisała o nich prasa elbląska oraz królewiecka¹⁴⁶. Prawdopodobnie podczas drugiego sezonu wykopaliskowego natrafiono przypadkowo na kolejne cmentarzysko kultury wielbarskiej w Weklicach¹⁴⁷. Zabytki z wykopalisk trafiły w ręce prywatne lub do Królewca, nad czym pastor Krause mocno ubolewał. Od czasu wykopalisk Krausego i Abramowskiego każde ważne odkrycie archeologiczne w okolicach Elbląga, bądź na obszarze miasta, wiązano bezpośrednio z zaginionym Truso.

Pionierskie wykopaliska w Weklicach i Myślicinie zwróciły uwagę Michaela Gottlieba Fuchsa, który sugerując się ich wynikami wskazał na prawdopodobieństwo lokalizacji Truso nad jeziorem Druzno, a nie nad Zalewem Wiślanym¹⁴⁸.

Johann Kaspar Zeuss (1806–1856) był historykiem i językoznawcą, twórcą nowoczesnej celtologii¹⁴⁹. W 1837 roku opublikował w Monachium własnym kosztem książkę pt. „Niemcy i plemiona sąsiednie”, która przyniosła mu duży rozgłos w świecie nauki¹⁵⁰. Osobno w swojej książce poświęcił Estom¹⁵¹. Podobnie jak duński uczoney Rasmus Rask, Zeuss stosował w swoich badaniach naukowych połączenie klasycznej metody historycznej z językoznawstwem i etnologią. W swojej książce wykazał, że lokowanie Truso przez niektórych historyków na wybrzeżu Zalewu Wiślanego wynika tylko i wyłącznie z niedokładnego tłumaczenia tekstu Wulfstana¹⁵². Zdaniem Zeussa Truso było estyjską osadą handlową, gdzie handlowano bursztynem i futrami, położoną nad jeziorem Drausen (Drusa), od którego wzięło swoją nazwę¹⁵³. Niezwykle ciekawe są rozważania tego uczonego na temat nazwy *Estowie*. Według niego starożytna germańska nazwa *Estowie* – *Aisten* obejmowała dawniej wszystkie ludy bałtyckie zamieszkujące tereny od ujścia Wisły (Witland) aż po dzisiejszą Estonię¹⁵⁴. Znajduje to potwierdzenie we fragmencie relacji Wulfstana mówiącym, że: „Wspomniany Eastland jest bardzo duży i jest tam bardzo dużo burh (grodów), a każdy gród ma swojego króla”¹⁵⁵.

¹⁴⁵ A. Krause, *Ueber die Nachgrabungen...*, s. 88.

¹⁴⁶ Ibidem, s. 77.

¹⁴⁷ M. Natuniewicz-Sekuła, J. Okulicz-Kozaryn, *Weklice. A Cemetery of the Wielbark Culture on the Eastern Margin of Vistula Delta (Excavations 1984–2004)*, Monumenta Archaeologica Barbarica, t. 17, Warszawa 2011, ss. 15–22.

¹⁴⁸ M. G. Fuchs, *Beschreibung der Stadt Elbing...*, Bd. 3, 3. Teil, ss. 13–14.

¹⁴⁹ E. Schröder, *Zeuss Kaspar*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 45, Leipzig 1900, ss. 132–136.

¹⁵⁰ Przede wszystkim z powodu sposobu prezentacji i filologicznej krytyki źródeł. Książkę wznawiano dwukrotnie w 1904 i 1925 r. Zob. H. Hablitzel, *Johann Kaspar Zeuss*, Akademie aktuell. Zeitschrift der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, nr. 4, 2006, s. 25.

¹⁵¹ J. K. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, München 1837, ss. 667–674.

¹⁵² Tłumaczenie Zeussa – *der Elbing kommt von Osten in den Aistensee (!) von dem See, an dessen Gestade Truso steht*. Ibidem, s. 669.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ Ibidem, s. 670.

¹⁵⁵ J. Bately, *The Old English Orosius...*, s. 17.

Jak pisał Edward Carstenn, w kręgach naukowych prowincji pruskiej po wystąpieniach Voigta, Fuchsa i Zeussa nastąpił ponad 10-letni okres pewnej stagnacji w postępie lokalnych badań nad Truso, kiedy niektórzy tutejsi uczeni, przy okazji omawiania innych tematów, wspominali o sprawozdaniu Wulfstana, nie biorąc udziału w dyskursie naukowym i powielając jedynie wcześniejsze ustalenia¹⁵⁶. W 1842 roku Voigt ponownie podtrzymał swój pogląd o lokalizacji Truso, niejako próbując sprowokować środowisko naukowe do podjęcia dyskusji¹⁵⁷. Podobnie było w tym okresie w Anglii, gdzie od czasu edycji Barringtona i wystąpienia Ingrama nie zajmowano się staroangielskim Orozjuszem.

Renesans tych badań miał miejsce na początku lat 50. XIX w. po zakończeniu Wiosny Ludów, i to zarówno w Anglii jak i w Prusach oraz Skandynawii. W 1851 roku uczeń Dahlmanna, historyk Reinhold Pauli (1823–1882)¹⁵⁸ specjalizujący się w historii Anglii, opublikował monografię o życiu króla Alfreda Wielkiego¹⁵⁹. W rozdziale *Bruchstücke aus Aelfreds Schriften* zamieścił staroangielski tekst raportu Wulfstana, ale bez tłumaczenia na niemiecki. Dwa lata później, w 1853 roku, w Londynie wyszedł drukiem, przygotowany przez lingwistę Benamina Thorpe ucznia Rasmusa Raska¹⁶⁰, przekład angielski książki R. Pauliego, uzupełniony angielskim tłumaczeniem staroangielskiego tekstu Orozjusza wraz z relacją Wulfstana oraz krótkim komentarzem w tekście¹⁶¹. Pauli, opierając się na komentarzu Dahlmanna napisał, że żeglarz Wulfstan, nieustalonego pochodzenia, przyплыł z Hedeby do Truso, położonego najprawdopodobniej we współczesnych Prusach na brzegu Zalewu Wiślanego. W tłumaczeniu angielskim tego fragmentu wystąpiły dość poważne nieścisłości: Pauli napisał, że Truso leżało „am frischen Haff” (nad Zalewem Wiślanym) i Wulfstan opisał zwyczaje żyjących tam Estów. Thorpe przetłumaczył nazwę *Frisches Haff* jako *Gulf of Friesland* (Zatoka Fryzyjska), a *Esten* (Estowie) na *Estonians* (Estończycy)¹⁶².

Rok po Paulim duński historyk Carl Christian Rafn (1795–1864), którego zainteresowania naukowe dotyczyły tłumaczeń staronordyckiej literatury i historii tego okresu a także odkrycia Ameryki Północnej przez Normanów, opublikował

¹⁵⁶ E. Carstenn, op. cit., s. 49.

¹⁵⁷ J. Voigt, *Handbuch der Geschichte Preussens bis zur Zeit der Reformation*, Bd. 1, Königsberg 1841, s. 39.

¹⁵⁸ H. Krahnke, *Die Mitglieder der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 1751–2001*, Göttingen 2001, s. 186.

¹⁵⁹ R. Pauli, *König Aelfred und seine Stelle in der Geschichte Englands*, Berlin 1851.

¹⁶⁰ Thorpe studiował na Uniwersytecie w Kopenhadze w latach 1826–1830. W Anglii przetłumaczył i wydał gramatykę języka staroangielskiego autorstwa Raska (*A grammar of the Anglo-Saxon tongue, from the Danish of Erasmus Rask*, London 1865) – *Thorpe Benjamin*, w: *Encycloaedia Britannica*, New York 1911, Vol. 26, red. Chisholm, Hugh, ss. 881–882.

¹⁶¹ R. Pauli, *The life of Alfred the Great*, London 1853 (wznowienie London 1873). W wstępie do przekładu książki Pauliego B. Thorpe wyraził min. swoją opinię na temat sprawozdań Ohthera i Wulfstana: *the most valuable portion of Alfred's work: the Voyages of Ohthere and Wulfstan*. ibidem, s. VI.

¹⁶² Ibidem, s. 178; R. Pauli, *König Aelfred...*, s. 230.

relacje z podróży Ohthera i Wulfstana¹⁶³ w oryginale i z łacińskim tłumaczeniem oraz przypisami i komentarzem w języku francuskim¹⁶⁴. Dużą wartość poznawczą miało zamieszczone we wstępie podsumowanie dotychczasowych badań i edycji relacji obydwu podróżników, choć omówienie zaczyna się dopiero od edycji Baringtona w 1773 roku.¹⁶⁵ Podobnie jak poprzednicy, poprawnie identyfikuje główne szczegóły geograficzne podane przez Wulfstana (Weonodland, Estland/Eastland/Austrweg, Witland, Wisle, Estmere, Ilfing/Elbing, Drausen), a „ośrodek handlowy” Truso, przeciwstawiając się poglądom Voigta, lokuje na brzegu jeziora Druzno¹⁶⁶. Uzasadnia to niewłaściwym przetłumaczeniem tekstu przez Voigta, zwraca też uwagę na podobieństwo nazw Truso i Drausen¹⁶⁷.

Wreszcie w 1854 roku pojawił się głos w dyskusji z prowincji pruskiej. Elbląski aptekarz, ale również historyk i archiwista Heinrich Ferdinand Neumann (1791–1869) zaproponował poszukiwanie lokalizacji Truso z zastosowaniem kombinowanej metody porównawczo-historycznej. Dzięki dogłębnej znajomości archiwaliów elbląskich był on postacią niezwykle ważną dla badań nad historią miasta i regionu¹⁶⁸.

W roku 1854 w królewickim czasopiśmie *Neue Preussische Provinzial-Blätter* Neumann opublikował artykuł zatytułowany „O położeniu wulfstansowego Truso, ujścia Wisły i Witlandu. Nazwy Mierzeja Wiślana (Nehrung), Nogat i Wisła”¹⁶⁹, w którym przedstawił wyniki własnych badań w oparciu o metodę filologiczno-historyczną. Idąc śladami wspomnianych filologów Thunmanna, Raska, Zeussa czy historyków Dahlmanna i Rafna, wystąpił przeciwko pogładowi Voigta o lokalizacji Truso na brzegu Zalewu Wiślanego. Poparł to wykładem filologicznym, udowadniając bezsprzecznie, że właściwe tłumaczenie fragmentu Wulfstana opisującego położenie Truso powinno brzmieć: „Od wschodu, z tego jeziora, na którego brze-

¹⁶³ Rafn używa w swojej edycji duńskiego imienia Ulfstein w przeciwieństwie do zanglicyzowanej jego zdaniem formy Wulfstan, wysuwając teorię o duńskim pochodzeniu Wulfstana (Ulfstein z Hedeby).

¹⁶⁴ C.Ch. Rafn, *Antiquités Russes, D'Après les Monuments Historiques des Islandais et des anciens Scandinaves*, Copenhagen 1852, ss. 458–471.

¹⁶⁵ *Relations de Voyage D' Ottar et D'Ulfstein* – ibidem, ss. 458–459.

¹⁶⁶ *Tum venit Ilfinga ab oriente in lacum Esticum, effluens ex eo lacu, ad cujus ripam situm est Truso*. Ibidem, s. 468.

¹⁶⁷ [...] *est impossible de ne pas reconnaître l'identité des noms de Truso et de Drausen* – Ibidem, s. 469.

¹⁶⁸ Ferdinand Neumann urodził się w Elblągu jako syn aptekarza, studiował prawo i teologię w Królewcu i w roku 1817 przejął aptekę ojca. Wkrótce został też wybrany radnym miejskim i w roku 1826 podjął się społecznie opieki nad elbląskimi zbiorami archiwalnymi. Rok wcześniej wśród odziedziczonych papierów będących spuścizną po elbląskim kupcu tekstylnym i pasjonacie historii miasta Abrahamie Grübnaue, odkrył Neumann niezwykle cenny zbiór dokumentów, które zostały w następnych latach przez niego uporządkowane i spakowane w klocek określany terminem *Codex Neumannianus*. Wśród dokumentów tych znajdowały się: odpis prawa lubeckiego (s. 1–100), odpis zwyczajowego prawa pruskiego (ss. 100–120) oraz dwa zupełnie unikatki na skalę światową: najstarszy zwód (spis) prawa polskiego z początku XIV wieku (ss. 120–168) oraz słownik staroprusko-niemiecki zawierający 802 wyrazy staropruskie wraz z ich niemieckimi odpowiednikami (ss. 169–185). M. Töppen, *Erinnerungen an F. Neumann (Nachruf)*, *Altpreussische Monatsschrift*, Bd. 6, 1869, ss. 327–354.

¹⁶⁹ F. Neumann, *Ueber die Lage von Wulfstans Truso, Wislemund und Witland. Die Namen Nehrung, Nogat, Weichsel*, *Neue Preussische Provinzial-Blätter*, Bd. 6, Juli-Dezember 1854, ss. 290–326, 369–382, 411–416.

gu stoi Truso, wypływa rzeka Ilfing (Elbing, obecnie Elbląg) i wpada do Zalewu Estyjskiego (Wiślanego)¹⁷⁰, a cała teoria Voigta o lokalizacji nad zalewem oparta jest jedynie na błędnym tłumaczeniu. Stwierdził, że nazwa Truso jest bez wątplenia związana z nazwą jeziora Druzno i, że odnosiła się do istniejącego niegdyś w pobliżu Elbląga ośrodka handlowego¹⁷¹. Następnie powołał się na historyczne dane toponomastyczne, z których wynikało, że jeszcze w XV wieku wieś Nowina (*Neuendorf*) położona w niewielkim oddaleniu od jeziora Druzno nosiła nazwę *Deutsche Drusen* (dosłownie: Niemieckie Druso/Drusno/Drusy). Na podstawie tej informacji Neumann wydedukował, że Nowinę nazywano Niemieckie Druso dla odróżnienia od starszej hipotetycznej lokalizacji noszącej nazwę Pruskie Druso (*Preussische Drusen*) czyli Truso wspomniane przez Wulfstana¹⁷². Jedyną nazwą miejscową, która pasowała do tej teorii była niemiecka nazwa wsi Przezmark położonej na Wysoczyźnie Elbląskiej – *Preussisch Markt* czyli *Pruski Targ*¹⁷³. Neumann sądził, że nazwa *Pruski Targ* zastąpiła w późniejszych czasach nazwę Truso, które było przecież domniemaną osadą handlową, na co zgodnie wskazywali wszyscy uczeni. W swoim wywodzie zlekceważył ważny szczegół przekazany przez Wulfstana: według tego ostatniego Truso leżało bezpośrednio na brzegu jeziora Druzno, podczas gdy wieś Przezmark leży już na Wysoczyźnie na wysokości ok. 90 m.n.p.m i w odległości ok. 3 kilometrów od jeziora. Neumann tłumaczył to jednak większym zasięgiem wód jeziora w przeszłości¹⁷⁴. Nadmieniał jednak, że Truso z pewnością może być poszukiwane jedynie na wschodnim, brzegu jeziora Druzno, między wschodnimi przedmieściami Elbląga (dawniej *Spittelhof*), Gronowem Górnym a rzeką Elszką, stanowiącą wschodnią granicę majątku Janów¹⁷⁵. Na tym obszarze istniało już bowiem w momencie przybycia krzyżaków bogate osadnictwo pruskie. Neumann zaproponował też własną filologiczną interpretację nazwy Truso. Zgodnie z ówczesnymi kanonami naukowymi, wymarły język staropruski uważano za niemal kalkę lub dialekt języka litewskiego i wszystkie rekonstrukcje językowe opierano bezkrytycznie na słownictwie litewskim (co uczynił już wcześniej Jan Nepomucen Potocki). Zdaniem Neumanna nazwę Truso należy wywieść od litewskiego słowa *trusas* (współczesne *triūsas*) oznaczającego *trud*, *pracę* czyli miejsce, gdzie „pracowano, trudzono się”¹⁷⁶. Neumann powoływał się również na znaleziska archeologiczne z tzw. Pola Nowomiejskiego w Elblągu, Gronowa Górnego oraz wspomniane już odkrycia z Myślęcina i Weklic¹⁷⁷. Nie brał jednak pod

¹⁷⁰ Ibidem, s. 293.

¹⁷¹ Ibidem, ss. 290–292.

¹⁷² Ibidem, ss. 297–299.

¹⁷³ Ibidem, ss. 300–304.

¹⁷⁴ Ibidem, s. 299.

¹⁷⁵ Ibidem, s. 295.

¹⁷⁶ Ibidem, s. 294, przypis 2.

¹⁷⁷ Ibidem, s. 295.

uwagę rozdziwisku chronologicznego między tym materiałem, datowanym w całości na Okres Wpływów Rzymskich (I–IV w.n.e.), a rejsem Wulfstana, mającym miejsce pod koniec IX wieku.

Artykuł Neumanna i przedstawione w nim poglądy znalazły uznanie wśród lokalnych badaczy pruskich. Zgodzili się z nim Max Toeppen (1822–1893)¹⁷⁸ publikując krótko potem (w roku 1858) swoją *Historyczno-porównawczą geografję Prus*¹⁷⁹, historyk i nauczyciel John William Pierson (1833–1899) w swoim artykule o bursztynie¹⁸⁰ czy wreszcie pastor Christian Eduard Rhode, wydając w tym samym roku swoją książkę o powiecie elbląskim¹⁸¹.

Rok po ukazaniu się przełomowego artykułu Neumanna, Joseph Bosworth (1788–1876)¹⁸², językoznawca specjalizujący się w badaniach nad językiem staroangielskim, opublikował faksymile staroangielskiego Orozjusza z MS L i C, wraz z tłumaczeniem i obszernym komentarzem¹⁸³. Zawarty w przypisach do tłumaczenia komentarz dotyczący Truso i rejonu ujścia Wisły oparty był na pracach Baringtona, Forstera, Raska, Porthana, Dahlmanna i Voigta. Artykułu Neumanna Bosworth nie znał. Poparł natomiast hipotezę o lokalizacji Truso na brzegu jeziora Druzno, wspierając ją właściwym tłumaczeniem oryginału¹⁸⁴.

W roku 1861 grupa wschodniopruskich historyków pod przewodnictwem Maxa Toeppena, Theodora Hirscha (1806–1881)¹⁸⁵ i Ernsta Strehlke (1834–1869)¹⁸⁶ rozpoczęła wydawanie serii wydawniczej *Scriptores rerum Prussicarum*¹⁸⁷. W pierwszym tomie serii Theodor Hirsch opublikował sprawozdanie Wulfstana w oparciu o wyżej wspomnianą edycję Josepha Boswortha wraz z niemieckim przekładem tekstu tłumaczenia angielskiego oraz komentarzem w całości opartym na wynikach badań Ferdinanda Neumanna¹⁸⁸.

¹⁷⁸ K. Lohmeyer, Toeppen Max Pollux, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 38, Leipzig 1894, ss. 451–453.

¹⁷⁹ M. Toeppen, *Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1858, s. 15.

¹⁸⁰ *Wulfstan war von Hedaby (Schleswig) nach Truso gefahren, einem Handelsort am Drausensee bei dem jetzigen Dorfe Preussisch Mark* – W. Pierson, *Elektron, oder Ueber die Vorfahren, die Verwandtschaft und den Namen der alten Preussen*, Berlin 1869, s. 62.

¹⁸¹ Ch. E. Rhode, *Der Elbinger Kreis in topographischer, historischer und statistischer Hinsicht*, Danzig 1869, s. 21.

¹⁸² H. Bradley, *Bosworth Joseph*, w: *Dictionary of National Biography*, red. S. Leslie, Vol. 5, London 1886, ss. 440–442.

¹⁸³ J. Bosworth, *A Description of Europe, Africa etc. A Description of Europe, and The Voyages of Othello and Wulfstan. Written in Anglo-Saxon by King Alfred the Great*, London 1855. Zob. również: idem, *King Alfred's Anglo-Saxon Version of the Compendious History of the World by Orosius*, London 1859.

¹⁸⁴ *Literally: then comes the Elbing from the east into Estmere (the Frische Haff) from (out of) the mere, on the bank of which Truso stands (or, which Truso stands upon the bank of (i.e. the lake of Drausen). Truso, therefore, was on the border of the lake Drausen towards the town of Elbing*. Ibidem, s. 20 (tłumaczenia), przyp. 75.

¹⁸⁵ E. Winkelmann, *Hirsch Theodor*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 13, Leipzig 1881, ss. 506–509.

¹⁸⁶ M. Perlach, *Strehlke Ernst*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 54, Leipzig 1908, ss. 616–620.

¹⁸⁷ Zob.: J. Wenta, *O Scriptores rerum Prussicarum i konieczności nowego wydania źródeł dziejopiskarskich z państwa zakonu krzyżackiego w Prusach*, *Kwartalnik Historyczny*, t. 97, 1990, nr 1–2, ss. 133–139.

¹⁸⁸ *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, wyd. T. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke, Bd. 1, Leipzig 1861, ss. 732–735.

W listopadzie 1873 roku z inicjatywy elbląskich elit intelektualnych oraz urzędniczych i finansowych a także przy poparciu władz Elbląga, zainteresowanych rozwojem istniejącego od roku 1864 Muzeum Miejskiego¹⁸⁹, doszło do powstania *Elbinger Altertumsgesellschaft* (Elbląskiego Towarzystwa Starożytności), stowarzyszenia naukowego o profilu archeologicznym. W historii poszukiwań Truso, po historykach i językoznawcach, nadszedł „czas archeologów”¹⁹⁰.

Rafał Panfil, *Forschungsgeschichte des Berichts von Wulfstan sowie der Lokalisierung von Truso in den Jahren 1599–1873*

Zusammenfassung

Anfang der 80er Jahre des 20. Jh. entdeckte der Elbinger Archäologe M. Jagodziński am Druzno-See, südöstlich von Elbing, die Überreste einer großen frühmittelalterlichen Handwerk- und Handelsiedlung. Nach über 30 Jahren steht fest, dass es sich hier um die Relikte eines Handels-Emporiums Truso handelt, das der Seefahrer Wulfstan in seinem Bericht Ende des 9. Jh. erwähnte. Gegenwärtige archäologische Forschungen fassen den jahrhundertelangen Prozess der Suche nach Truso und die Forschungen des Berichts von Wulfstan zusammen, die in einigen europäischen Ländern von Duzenden Wissenschaftler verschiedener Nationen geführt wurden. Der Autor des vorliegenden Beitrags versucht möglichst vollständig den Verlauf dieses Forschungsprozesses darzustellen, von der Publikation Halkuyts 1599 beginnend, bis 1873, als diese Forschungen zum ausschließlichen Fachgebiet der Archäologen wurden.

Übersetzt von Alina Kuzborska

Rafał Panfil, *The History of Research on Wulfstan's Report and Attempts to Locate Truso in 1599–1873*

Summary

In the early 1980s, Elbląg archaeologist M. Jagodziński discovered the remains of a large early-medieval production and trading settlement on the shores of Lake Druzno, to the southeast of Elbląg. After more than 30 years, they are believed to be the remains of the commercial emporium of Truso mentioned in Wulfstan's sailing report from the end of the ninth century. Contemporary archaeological research is the cumulation of the centuries-long search for Truso and the study of Wulfstan's report, conducted in several European countries by several dozen scholars of different nationalities. In this article the author attempts to present the course of this scientific process in the fullest possible extent, initiated by Halkuyt's publication in 1599 and ending in 1873, from which time these studies became almost exclusively the domain of archaeologists.

Translated by Aleksander Pluskowski

Mgr Rafał Panfil
Muzeum Zamkowe w Malborku
rafal.panfil@wp.pl

¹⁸⁹ R. Panfil, *Elbląskie Muzeum Miejskie w latach 1864-1945*, [w:] *Skarby elbląskiego muzeum. 150 lat muzealnictwa w Elblągu*, red. M. Marcinkowski, Elbląg 2014, ss. 9–18.

¹⁹⁰ Po 1873 r. i przed 1945 r. głos w sprawie relacji Wulfstana zabierało jeszcze kilku historyków, których wymienia Carstenn w swoim artykule - E. Carstenn, op. cit., ss. 54–56. Jednak po rozpoczęciu poszukiwań archeologicznych, nie wniesli oni nic nowego do stanu badań, ponad to, co wcześniej ustalono.

Źródła

Barrington Daines

1777 *The Anglo-Saxon Version, From the Historian Orosius. By Ælfred the Great. Together with an English Translation from the Anglo-Saxon*, London.

Bately Janet (wyd.)

1980 *The Old English Orosius, The Early English Text Society, Supplementary Series*, 6, London, New York, Toronto.

Bosworth Joseph

1855 *A Description of Europe, Africa etc. A Description of Europe, and The Voyages of Othhere and Wulfstan Written in Anglo-Saxon by King Alfred the Great*, London.1859 *King Alfred's Anglo-Saxon Version of the Compendious History of the World by Orosius*, London.

Hirsch Theodor

1861 *Wulfstan's Reisebericht über Preussen*, [w:] *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. 1, Leipzig, ss. 732–735.

Langebek Jakob (wyd.)

1773 *Periplus Otheri Norvegi et Wulfstani, sive eorum Narrationes de suis in Septentrionem & in Mari Balthico navigationibus*, [w:] *Scriptores Rerum Danicarum Mediævii*, Tomus II., Hafniae 1773, ss. 106–123.

Marckwardt Albert Henry (wyd.)

1952 *Laurence Nowell's vocabularium saxonicum*, Michigan.

Piotr z Dusburga

2004 *Kronika Ziemi Pruskiej*, opr. S. Wyszomirski, J. Wenta, Toruń.*Scriptores rerum Prussicarum*1861 *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, wyd. T. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke, Bd. 1, Leipzig.

Opracowania

Baczko Ludwig von

1792 *Geschichte Preussens*, Bd. 1, Königsberg.1802 *Handbuch der Geschichte, Erdbeschreibung un Statistik Preussens*, Bd. 1, Königsberg und Leipzig.1824 *Geschichte meines Lebens*, Königsberg.

Bately Janet

2009 *Wulfstan's voyage and his description of Estland: the text and the language of the text*, Anton Englert, Athena Trakadas (wyd.), *Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard*, Maritime Culture of the North, 2, Roskilde, ss. 14–28.

Beckmann Johann

1807 *Litteratur der älteren Reisebeschreibungen*, Göttingen.

Berkhout Carl

1998 *Laurence Nowell (1530–ca. 1570)*, [w:] *Medieval Scholarship: Biographical Studies on the Formation of a Discipline*, red. H. Damico, D. Fennema, K. Lenz, New York, ss. 3–16.

Boldt August Heinrich

1894 *Elbinger Gesitesleben im neunzehnten Jahrhundert. Ein Beitrag zur Chronik der Stadt Elbing*, Mohrungen.

Bradley Henry

1886 *Bosworth Joseph*, [w:] *Dictionary of National Biography*, red. S. Leslie, Vol. 5, London, ss. 440–442.

Brückner Aleksander

1911 *Jana hr. Potockiego prace i zasługi naukowe*, Warszawa.

Busse Andreas

1733 *Arii Thorgilsis Filii, Cognomento Froda, Id Est Multiscii Vel Polyhistoris, in Islandia quondam Presbyteri, Primi in Septentrione Historici, Schedae, seu Libellus de Is-landia, Islendinga –Bok dictus*, Havniæ.

1744 *Frodaë, Filii Arii Thorgilsis Liber Historicus de Islandia*, Hafnæ.

Cardew Marchant Edgar Cardew

1899 *Wase, Christopher (1625?-1690)*, [w:] *Dictionary of National Biography*, London, Vol. 59, s. 439.

Carstenn Edward

1911 *Zur Geschichte der Trusoforschung*, Altpreussische Monatsschrift, Bd. 48, Heft 1, ss. 37–63.

Dahlmann Friedrich Christoph

1822 *Forschungen auf dem Gebiet der Geschichte*, Bd. 1, Altona.

Dove Alfred

1878 *Forster Reinhold*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 7, Leipzig, ss. 166–172.

Düwel Klaus

2009 *Runenforschung in Göttingen*, [w:] *Historia archaeologica. Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag*, Reallexikon der Germanischen Altertumskunde - Ergänzungsbände 70, red. S. Brather, D. Geuenich, C. Huth, Berlin-New York.

Elsie Robert

2012 *Thunmann Johann*, [w:] *A Biographical Dictionary of Albanian History*, London, s. 442.

Forster Johann Reinhold

1778 *Observations Made during a Voyage round the World, on physical geography, natural history and ethic philosophy*, London.

1784 *Geschichte der Entdeckungen und Schiffahrten im Norden*, Frankfurt an der Oder.

1786 *History of the Voyages and Discoveries Made in the North*, Dublin.

Fuchs Michael Gottlieb

1818 *Beschreibung der Stadt Elbing und ihres Gebietes in topographischer, geschichtlicher und statistischer Hinsicht*, Bd. 1, Elbing.

Grant Raymond J.S.

1996 *Laurence Nowell, William Lambarde, and the Laws of the Anglo-Saxons*, Amsterdam-Atlanta.

Greenhill Wiliam Alexander

1892 *Ingram James*, [w:] *Dictionary of National Biography*, London, vol. 29, ss. 14–15.

Gruppen Christian Ulrich

1764 *Orgines Germaniae oder das älteste Teutschland unter den Römern, Franken und Sachsen*, Bd. 1, Lemgo.

Hablitzel Hans

2006 *Johann Kaspar Zeuss*, Akademie aktuell. Zeitschrift der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, nr. 4, ss. 24–28.

Hakluyt Richard

1599 *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*, Vol. 1 - 2, London.

Ingram James

1807 *An Inaugural Lecture on the Utility of Anglo-Saxon Literature; to Which is Added the Geography of Europe by King Alfred, Including His Account of the Discovery of the North Cape in the Ninth Century*, Oxford.

Jagodziński Marek Franciszek

2010 *Truso. Między Weonodlandem w Witlandem*, Elbląg.

Jesch Judith

2009 *Who was Wulfstan?*, [w:] *Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from ship-board*, *Maritime Culture of the North*, 2, Roskilde, ss. 29–36.

Krahnke Holger

2001 *Die Mitglieder der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 1751–2001*, Göttingen.

Krause August

1822a *Bemerkungen zur Ansicht der Veste bei Weklitz*, Beiträge zur Kunde Preussens, Bd. 5, ss. 539–542.

1822b *Der Elbingsche Landraths-Kreis*, Beiträge zur Kunde Preussens, Bd. 5, ss. 143–181.

1825 *Ueber die Nachgrabungen zu Weklitz und Meislatein*, Beiträge zur Kunde Preussens, Bd. 7, ss. 72–88.

Lengnich Gottfried

1727 *Geschichte der Lande Preussen, Königl. Polnischen Antheils seit dem Jahr 1606. bis auf das Ableben Königs Sigismundi III*, Dantzig.

Lewalski Krzysztof

1995 *Powstanie i działalność Verein für die Herstellung und Ausschmückung der Marienburg (Towarzystwo Odbudowy i Upiększania Zamku Malborskiego) 1884–1945*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 2, ss. 149–166.

Lohmeyer Karl

1894 *Toeppen Max Pollux*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 38, Leipzig, ss. 451–453.

1896 *Voigt Johannes*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 40, Leipzig, ss. 205–210.

Macdonell Georg Paul

1885 *Barrington Daines*, [w:] *Dictionary of National Biography*, London, Vol. 3, ss. 286–288.

Marckwardt Albert Henry

1948 *The Sources of Laurence Nowell's "Vocabularium Saxonicum"*, *Studies in Philology*, Vol. 45, No. 1, ss. 21–36.

Maschke Erich

1928 *Johannes Voigt als Geschichtsschreiber Altpreußens*, *Altpreussische Forschungen*, H. 5, ss. 93–135.

Maurenbrecher Wilhelm

1891 *Schön Theodor von*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 32, Leipzig, ss. 781–792.

Meinecke Andreas

2013 *Geschichte der preussischen Denkmalpflege 1815 bis 1860*, *Acta Borussica. Neue Folge*, Bd. 4, 2. Reihe: Preussen als Kulturstaat, Berlin.

Michel Wilhelm

1957 *Büsching Anton Friedrich*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 3, Berlin, ss. 3–4.

Murray Johann Philipp

1765 *Über drey sehr merkwürdige Seereisen, die gegen das Ende des 9ten Jahrhunderts, theils vom Other, einem Normann, theils vom Wulfstan, einem Angler, unternommen, und vom Könige Älfred dem Grossen selbst, in Angel – Sächsischer Sprache, beschrieben worden*, *Göttingische Anzeigen von Gelehrten Sachen* unter der Aufsicht der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften, Der Erste Band auf das Jahr 1765, 78. Stück, Den 1. Julius 1765, Göttingen, ss. 625–629, 761–772.

1843 *Andreas och hans söner* [w:] *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige Svenska Män*, Upsala, Bd. 9, s. 197.

Natuniewicz-Sekuła Magdalena, Okulicz-Kozaryn Jerzy

2011 *Weklice. A Cemetery of the Wielbark Culture on the Eastern Margin of Vistula Delta (Excavations 1984–2004)*, Monumenta Archaeologica Barbarica, t. 17, Warszawa.

Neumann Ferdinand

1854 *Ueber die Lage von Wulfstans Truso, Wislemund und Witland. Die Namen Nehrung, Nogat, Weichsel*, Neue Preussische Provinzial-Blätter, Bd. 6, Juli-Dezember 1854, ss. 290–326, 369–382, 411–416.

Ostermeyer Gottfried

1780 *Gedanken von dem alten Bewohnern des Landes Preussen*, Königsberg und Leipzig.

Panfil Rafał

2009 *Uwagi na temat Truso i jego zaplecza w świetle źródeł*, Elbląskie Studia Muzealne, nr 1, ss. 33–72.

2011 *Dzieje badań archeologicznych prowadzonych przez Elbląskie Towarzystwo Starożytności (Elbinger Altertums-gesellschaft) w latach 1874 – 1941*, Elbląskie Studia Muzealne, nr 2, ss. 67–109.

2014 *Elbląskie Muzeum Miejskie w latach 1864–1945*, [w:] *Skarby elbląskiego muzeum. 150 lat muzealnictwa w Elblągu*, red. M. Marcinkowski, Elbląg, ss. 9–18.

2015 *Þæt is mid Estum þeaw þæt þær sceal ælces geðeodes man beon forbærned. Co właściwie powiedział Wulfstan o paleniu zmarłych przez Estów we fragmencie swojego sprawozdania z podróży do Truso?*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 4, ss. 557–578.

2016 *Czy „truska” równa się druska? Jeszcze raz o toponimie „Truso”*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 2, ss. 187–200.

Pauli Reinhold

1851 *König Aelfred und seine Stelle in der Geschichte Englands*, Berlin.

Perlbach Max

1908 *Strehlke Ernst*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 54, Leipzig, ss. 616–620.

Pierson Wiliam

1869 *Elektron, oder Ueber die Vorfahren, die Verwandtschaft und den Namen der alten Preussen*, Berlin.

Pollard Albert Frederick

1910 *Burghley, William Cecil, Baron, (1521–1598)*, [w:] *The Encyclopædia Britannica, a dictionary of arts, sciences, literature and general information*, New York, 11th ed., vol. 4, ss. 816–817.

Porthan Henrik Gabriel

1800 *Försök att upplysa Konung Ælfreds Geographiska Beskrifning öfver den Europeiska Norden*, Kongl. Vitterhets Historie Och Antiquitets Academiens Handlingar, Sjette Delen, Stockholm, ss. 37–106.

Potocki Jan

1796 *Fragments historiques et géographiques sur la Scythie, la Sarmatie et les Slaves*, Tome I, Brunsvic.

1792 *Suite des Recherches sur la Sarmatie*, t. 5, Varsovie.

Rafn Carl Christian

1852 *Antiquités Russes, D'Après les Monuments Historiques des Islandais et des anciens Scandinaves*, Copenhague.

Rask Rasmus Christian

1815 *Ottars og Ulfsteens korte Reiseberetninger med dansk Oversættelse, kritiske Anmærkninger og andre Oplysninger*, Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter, Ellefte Aargang, ss. 1–132.

Rhode Christoph Eduard

1869 *Der Elbinger Kreis in topographischer, historischer und statistischer Hinsicht*, Danzig.

Ross Alan S.C

1978 *The Este*, Notes and Queries, Vol. 223, 1 April 1978, ss. 100–104.

Rotermund Heinrich Wilhelm

1832 *Gruppen (Christian Ulrich)*, [w:] *Das gelehrte Hannover oder Lexikon von Schriftstellern und Schriftstellerinnen, gelehrten Geschäftsmännern und Künstlern, die seit der Reformation in und außerhalb der sämtlichen zum Königreich Hannover gehörigen Provinzen gelebt haben und noch leben, aus den glaubwürdigsten Schriftstellern zusammengetragen*, Bd. 2, Bremen, ss. 190–195.

Schröder Edward

1900 *Zeuss Kaspar*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 45, Leipzig, ss. 132–136.

Somner Wiliam

1659 *Dictionarium Saxonico-Latino-Anglicum*, Oxonii.

Spelman John

1678 *Ælfredi Magni Anglorum Regis invictissimi vita tribus Libris comprehensa*, Oxonii.

Springer Anton

1876 *Friedrich Christoph Dahlmann*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig, Bd. 4, ss. 693–699.

Stephen Leslie

1889 *Elstob William*, [w:] *Dictionary of National Biography*, London, Vol. 17, ss. 335–336.

Thorpe Benjamin

1853 *The Life of Alfred The Great. Translated from the German of dr. R. Pauli*, London.

Thunmann Johann Erich

1772 *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker. Mit einer Vorrede herausgegeben von D. Anton Friedrich Bösching*, Berlin.

Töppen Max

1858 *Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha.

1869 *Erinnerungen an F. Neumann (Nachruf)*, Altpreußische Monatsschrift, Bd. 6, ss. 327–354.

Urbańczyk Przemysław

2009 *On the reliability of Wulfstan's report*, [w:] *Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard*, Maritime Culture of the North, 2, Roskilde, ss. 43–47.

Voigt Johannes

1827 *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 1, Königsberg.

1841 *Handbuch der Geschichte Preussens bis zur Zeit der Reformation*, Bd. 1, Königsberg.

Wenta Jarosław

1990 *O Scriptoribus rerum Prussicarum i konieczności nowego wydania źródeł dziejopisarskich z państwa zakonu krzyżackiego w Prusach*, *Kwartalnik Historyczny*, t. 97, nr 1–2, ss. 133–139.

Winkelmann Eduard

1881 *Hirsch Theodor*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 13, Leipzig, ss. 506–509.

Wormald Patrick

1997 *The Lambarde problem: eighty years on*, [w:] *Alfred the Wise: Studies in Honour of Janet Batley*, red. J. Roberts, J. Nelson, Cambridge, ss. 237–75.

Zeuss Johann Kaspar

1837 *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, München.